

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувачка випускової кафедри
_____ О.А. Хомерікі
«07» червня 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 054 «СОЦІОЛОГІЯ»

Тема: Релігійні настрої в українському суспільстві

Текст роботи містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Виконавець: студентка СЛ-411 Драбинко Анастасія Олегівна

(студент, група, прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник: кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та політології

Михайлич Олександр Володимирович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по-батькові)

Нормоконтролер

Стригуль М.В.

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 66 сторінок, 11 рисунків, 41 посилання на літературні джерела.

Об'єкт дослідження: релігійні настрої.

Мета роботи: розкриття характеру релігійних настроїв в українському суспільстві.

Методи дослідження: аналіз літератури та даних, узагальнення теоретичних тверджень, термінологічний аналіз, порівняння та історичний метод.

Для проведення авторського соціологічного дослідження в рамках виконання роботи був застосований метод опитування (анкетування).

Предмет дослідження: релігійні настрої в українському суспільстві

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. проаналізувати основні соціологічні підходи до вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві
2. визначити сутність поняття релігійних настроїв
3. описати формування й еволюцію релігійних настроїв в українському суспільстві
4. виявити специфічні риси релігійних настроїв в українському суспільстві.

Ключові слова: РЕЛІГІЯ, НАСТРОЇ, СУСПІЛЬСТВО.

ABSTRACT

Thesis contains: 66 pages, 11 figures, 41 references to literary sources.

Object of research: religious sentiments.

Purpose: to reveal the nature of religious sentiments in Ukrainian society.

Research methods: analysis of literature and data, generalization of theoretical statements, terminological analysis, comparison and historical method. A survey method (questionnaire) was used to conduct the author's sociological research as part of the work.

Subject of research: religious sentiments in Ukrainian society

To achieve this goal it is necessary to solve the *following tasks*:

1. to analyze the main sociological approaches to the study of religious sentiments in Ukrainian society
2. define the essence of the concept of religious sentiment
3. describe the formation and evolution of religious sentiments in Ukrainian society
4. identify specific features of religious sentiment in Ukrainian society.

Keywords: RELIGION, MOOD, SOCIETY

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....5

1.1 Основні соціологічні підходи до вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві.....5

1.2 Релігійні настрої: сутність поняття.....14

Висновки до першого розділу.....18

РОЗДІЛ 2 РЕЛІГІЙНІ НАСТРОЇ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ.....22

2.1 Формування й еволюція релігійних настроїв в українському суспільстві..22

2.2 Специфічні риси релігійних настроїв в українському суспільстві.....31

Висновки до другого розділу.....39

РОЗДІЛ 3 ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....42

3.1 Вторинний аналіз соціологічних даних вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві.....42

3.2 Програма соціологічного дослідження на тему "Релігійні настрої в українському суспільстві".....52

Висновки до третього розділу.....56

ВИСНОВКИ.....57

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вивчення особливостей релігії з огляду на її вплив на світогляд людини, безумовно, є важливим завданням для вітчизняної науки. Вважаємо, що дослідницька актуальність цього питання визначена такими факторами:

По-перше, релігія представляє собою безсумнівний духовний універсум, який існує понад три тисячі років і користується незаперечною повагою у сотень мільйонів віруючих. З огляду на вказане, скільки б наука не вивчала різні сторони релігійного світогляду, завжди лишатиметься місце для подальших дослідницьких розвідок.

По-друге, українське суспільство, яке наразі знаходиться у кризовому періоді, потребує певного духовного орієнтиру, яким без сумніву має стати релігія. Незаперечним є факт розколу соціуму нашої держави, його істотного морального занепаду, поширення соціальної депресії та інших негативних явищ духовного життя. Наслідками вказаного є підвищення рівня злочинності і насильства, розповсюдження зневіри і апатії. Втім у межах релігійного світогляду вже понад тисячу років тому назад дані відповіді на більшість питань духовного розвитку суспільства.

По-третє, потребують вивчення особливості релігійного світогляду в її інституційних проявах християнської, мусульманської та іудейської церков. Не дивлячись на те, що переважна більшість віруючих України є християнами, серед громадян нашої держави є значне число віруючих мусульман та представників іудаїзму.

По-четверте, стан наукового осмислення ролі релігійного світогляду в духовному розвитку сучасного українського суспільства є недостатнім для повноцінного розуміння цього явища. Окремі тенденції у сучасних релігіях випереджають відповідне наукове осягнення з точки зору їх впливу на мораль і моральність.

Зважаючи на викладене вище, обрана нами тема є достатньо важливою на сучасному етапі розвитку української науки і заслуговує на окреме висвітлення.

Довідка про ступінь наукової розробки теми дипломного дослідження. Дослідженням теми у науковій літературі та розглядом основних понять займалися такі науковці як: В.Андрущенко, В. Докаш, Б. Андрусишин, О.Дробницький, Ю. Хабермас та ін..

Для дослідження динаміки розвитку релігійних настроїв українського суспільства були розглянуті праці таких вітчизняних науковців як Ю.Назаренко, І.Дарманська, С.Бабишин, М.Грушевський, О.Сліпушко, Л.Посохова, К.Чернега, В.Лебедєв, В.Щербаківський та ін.

Мета дослідження полягає у розкритті характеру релігійних настроїв в українському суспільстві.

Завдання дослідження обумовлені його метою, а відтак полягають в наступному:

- проаналізувати основні соціологічні підходи до вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві
- визначити сутність поняття релігійних настроїв
- описати формування й еволюцію релігійних настроїв в українському суспільстві
- виявити специфічні риси релігійних настроїв в українському суспільстві
- розробити інструментарій і провести соціологічне дослідження стану релігійних настроїв в українському суспільстві.

Об'єкт– релігійні настрої

Предмет–релігійні настрої в українському суспільстві

Методи дослідження. Виходячи з поставленої мети та завдань, у дипломній роботі використовуються такі методи дослідження :

- 1) аналіз основних публікацій з теми (для з'ясування рівня наукової розробленості проблеми);

- 2) історичний (для вивчення еволюції релігійного світогляду та релігійних настроїв);
- 3) порівняння (для порівняльної характеристики особливостей релігійних настроїв у різні історичні періоди в Україні);
- 4) термінологічного аналізу (для уточнення понятійно-категоріального апарату з теми дослідження, визначення базових понять);
- 5) теоретичного узагальнення (для формулювання відповідних висновків).

Наукова новизна отриманих результатів:

- визначено, що в суспільстві на даний час відсутній абсолютний образ релігійності як багатовимірного духовного феномену, як компоненту загальнокультурної системи
- набуло подальшого розвитку питання релігійності українського суспільства, покращення його становища, та пошук розв'язання існуючих проблем в цій сфері

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів

Узагальнені висновки у дипломній роботі щодо релігійних настроїв українського суспільства є внеском у теоретичне вивчення релігійності в Україні. Наведений у роботі матеріал дає змогу більш ширше ознайомитися з релігійним феноменом, та збільшує недостатньо повну на даний час характеристику релігійних настроїв в українському суспільстві. Дослідження обраної теми сприяє подальшому розвитку теоретико-практичного усвідомлення стану і тенденцій розвитку релігійності.

Методика проведеного соціологічного дослідження може бути корисною для майбутніх дослідницьких проєктів в галузі соціології релігії. Емпіричні дані роботи дадуть змогу різним релігійним конфесіям зрозуміти релігійні настрої в українському суспільстві, потреби, запити, прагнення людини.

Також результати даної роботи можуть бути використані для спеціальних дисциплін з релігієзнавства, соціології, філософії, психології, культурології.

Коротка довідка про структуру роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі сформульована мета й завдання роботи, визначені методи, наукова новизна отриманих результатів, фактологічні джерела, теоретичне і практичне значення отриманих результатів. У першому розділі дається аналіз стану вивчення теми у науковій літературі, розгляд основних понять дослідження. Другий розділ присвячений вивченню формування та еволюції релігійних настроїв в українському суспільстві від 20ст. до незалежності України і далі. У третьому розділі проводиться вторинний аналіз соціологічних даних вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві та програма соціологічного дослідження на тему "Релігійні настрої в українському суспільстві". У висновку викладені основні думки з приводу обраної теми.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Основні соціологічні підходи до вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві

У процесі вивчення релігії соціологи завжди звертають увагу на її соціальне походження, яке місце вона займає у суспільстві та яку виконує роль, її функціональні та структурні складові. Оскільки різні соціальні та політичні угруповання по-різному трактують значення релігії у суспільстві, тому якісне дослідження цього явища важко реалізувати. Американський соціолог Н. Смелзер закликав дослідників, які займаються дослідженням соціологічних аспектів релігії, вивчати її як соціальне явище. Соціолог, на його думку, фахівець, який осмислює релігію в соціумі і “має ставитися до релігії як до соціального явища”. Він намагається зрозуміти, сутність організованих релігійних груп, їх норми й цінності, яку роль відіграє релігія в житті окремих віруючих і суспільства загалом. Він цікавиться чому існують релігії та як вони впливають на життєві позиції людей, сімейне життя тощо” [25, 461].

Вітчизняні релігієзнавці виділяють такі основні сучасні підходи до феномена релігії:

- діахронічне дослідження причин і наслідків в історії релігійних інститутів, ідей і способів діяльності. Необхідно спробувати витлумачити форми релігії, нові релігійні рухи, що виникли протягом ХХ ст., а також створених “свідомо” релігій;
- порівняльне вивчення сучасної релігії, де інтерес спрямовується на паралелі й розбіжності в різних релігіях на цей момент (так, нині практично в усіх релігіях проводиться розрізнення “модерністської” і “традиціоналістської” традицій, які можна порівнювати);
- контекстуальне вивчення релігії, тобто дослідження способів, якими впливають на релігію, її соціальний, політичний та інші напрями впливу.

Прикладом такого напрямку релігієзнавчої дисципліни може бути соціологія релігії;

- герменевтичне вивчення сучасної релігії, де основна увага має зосереджуватися чи на важливих для людини релігійних явищах чи інтерпретаціях, які люди дають цим феноменам [1, 90–91]

Найбільш важливі функції, які пов'язані з релігійними настроями у суспільстві, передбачають:

- 1) відтворення конфесіональних груп – віруючих релігійної громади й кваліфікованих священнослужителів;

- 2) ініціація особистості за допомогою релігійної освіти й виховання до складу певної конфесіональної групи;

- 3) соціалізація й розвиток особистості віруючої людини протягом усього її життя;

- 4) формування й розвиток духовно-моральної культури віруючих, вплив на культуру нерелігійних осіб, зокрема їх етичні цінності [39, с. 16].

Реалізація даних функцій здійснюється за допомогою конфесіональних об'єднань і установ релігійної освіти, а також за допомогою інституту сім'ї.

Вельми позитивну тенденцію в системі релігії та суспільства виводить Г. Спенсер, виокремлюючи істотні соціальні функції релігії.

На його думку релігія виконує такі функції:

- підсилює сімейні зв'язки, інтегрує родину як соціальну групу за допомогою інституту культового пошанування предків, похорону, хрещення тощо;

- основа управління поведінкою людей легітимізує його традиційні форми;

- обґрунтовує і підсилює національну єдність, що спочатку мислиться як релігійна єдність;

- виправдовує інститут власності, оскільки табулізація релігійних предметів і місць переноситься за аналогією на приватне володіння та ін. [27, 373].

У ході процесів становлення адекватних відносин у суспільстві між релігійними організаціями й державою, духовної й атеїстичної частинами суспільства, актуальними стають пошук і виявлення універсальних форм оптимальної взаємодії світського й релігійного виховання та освіти. Також важливим фактором є винайдення найбільш оптимальних кордонів для впливу релігійного виховання. Релігія як один із важливих соціальних інститутів суспільства бере на себе і частину такої важливої соціальної функції суспільства, як узаконення певних норм і принципів поведінки, які підтримували б стабільний порядок у суспільстві, обґрунтовували б ціннісно-правові основи цього порядку (такий підхід обґрунтовував свого часу представник функціоналізму, американський соціолог Т. Парсонс) [8, 64].

На протязі усієї історії людства взаємодія й взаємозв'язок різних сфер соціального життя змінював буття суспільства. Оскільки релігія і мораль із стародавніх часів були формами прояву суспільної активності людини, то їх взаємозв'язок та взаємовплив прослідковується і в сучасному суспільстві. Важливим моментом в дослідженні релігійних настроїв в українському суспільстві є вивчення морально-етичних цінностей, оскільки знання теоретико-методологічних засад, роботи конфесії, головних релігійних джерел, розуміння потреб соціуму, системи впливу духовенства на вірян сприятимуть формуванню високодуховної, моральної особистості у соціумі.

Найбільш обґрунтованим підходом до проблеми філософського аналізу моралі, розроблений у працях О.Дробницького. Серед положень названого підходу є, зокрема, положення про те, що «важко виокремити власне моральну сферу індивіда, адже вона регулює різні сторони його життєдіяльності. Моральні критерії можуть бути застосовані до будь-якого виду діяльності людини, до актів її свідомості й поведінки. Формою моральних уявлень є норма, у якій зафіксовані загальні правила поведінки і яка висувається до значної кількості здійснюваних людьми вчинків». Отже, філософ доходить висновку, що «мораль охоплює загальні норми та принципи поведінки, цілі соціальних рухів, які втілені в суспільних і моральних ідеалах, критеріях

орієнтації соціальної дійсності, у формі понять добра і зла» [29, с. 180].

Мораль виконує адаптивну функцію у системі соціальних зв'язків і відносин таких як сім'я, колектив, суспільство, нація. Мораль як явище соціального життя має різнобічний характер. Говорячи про мудрість життя, виховний процес, виконання Божих заповідей, організованість у соціумі, відносини між людьми, сенс людського буття поняття моралі завжди залишалося основним чинником у формуванні людської думки.

На думку науковців, розглядаючи взаємозв'язок релігії і моралі, варто відзначити що між ними можливі три типи відносин:

– *Автономія*. Мораль автономна, якщо вона заснована винятково на розумі й не посилається на релігійні ідеї. Навіть якщо моральні цінності у цьому випадку збігаються із цінностями тієї або іншої релігії, це розглядається як збіг.

– *Гетерономія*. Стосовно релігії мораль вважається гетерономною (тобто її правила виходять із зовнішнього джерела), якщо вона безпосередньо залежить від релігійної віри або набору цінностей, заданого релігією.

– *Теономія*. Мораль вважається теономною (тобто такою, що походить від Бога), якщо передбачається, що вона виходить із того ж джерела натхнення й знання, що і релігія, тобто із джерела, яке релігія називає Богом» [16, с. 550].

Сутність першого типу відносин – автономії – полягає в тому, що мораль спирається винятково на розум і досвід. Гетерономія – це доводи на користь того, що етика залежить від релігії; цей зв'язок позитивно впливає на мораль, оскільки релігії властивий більш широкий і реалістичний погляд на людську природу, ніж раціоналізму. Теономію ж можна у самому загальному виді представити так: «викиньте з голови релігію як відособлену частину життя й просто зосередьтеся на тих фундаментальних ідеях і цінностях, які релігія виражає. Ці ідеї й цінності служать також основою моралі» [16, с.554].

Аналіз гуманності й милосердя, в рамках християнської культурної традиції, є актуальним в соціокультурному житті суспільства. Нажаль, користь, гордіня, людська жадібність, розбещеність, погоня за матеріальними

благами стали найвищим надбанням для суспільства. Важко повірити, але в сучасному культурному світі не розвинений механізм який запобігає поширенню цієї тенденції, а навпаки, породжує ці почуття. Питання любові, жалю, справедливості, й милосердя не часто обговорюються в соціумі. З огляду на це, гуманність, яка в нашому розумінні є некорисливою прихильністю до іншої людини, її підтримкою та допомогою, яка відображена у всіх релігійних формах, у вигляді милосердя, пізнала у наш час серйозних перетворень, стала суспільною проблемою.

Американський соціолог С. Ліпсет висунув свою думку, в якій говориться про те, що встановлення миру між релігіями сприяє рівності їх статусу. Водночас з такою думкою важко погодитись, оскільки сучасні реалії життя показують нам зворотню сторону. Оскільки характер релігійності у суспільстві різний, встановлення миру між різними релігіями не стверджує про рівноправність у соціумі. З формальної точки зору, на законодавчому рівні цей варіант можливий, але цього не достатньо для повної рівноправності народу. Католицизм, протестантизм-релігія яка формувалася упродовж багатьох століть, і з нею не зможе порівнятись жодна інша релігія, наприклад іслам чи буддизм.

Наразі існує проблема уніфікації діяльності православної церкви за нових обставин. Термін, що наразі популяризується, – «постсекулярний» – вдало підходить для характеристики процесів взаємодії суспільства й релігійних організацій в Україні. У ХХ столітті Ю.Хабермас висунув думку, що релігія здатна адаптуватися до нової секулярної ситуації. Він вважав, «втрата багатьох функцій та індивідуалізація релігії не означають неминучості втрати її значення ні у політичному житті й культурі суспільства, а ні в особистому способі життя індивідуума» [17, с. 2]. Саме тому Ю.Хабермас запровадив поняття «постсекулярне суспільство». Поява цього терміну констатує факт про те що, прибічникам секуляризму і традиційним релігіям варто пристосовуватись до нових обставин взаємного співіснування у невизначений історичний період.

У цілому процес адаптації проходить «від усвідомлення індивідом потреби в адаптації до умов середовища й життєдіяльності, що змінилися, до індивідуальної інтерпретації прийнятності у конкретній ситуації тої або іншої пристосувальної стратегії й/або оцінки міри оптимальності пристосувального результату» [11, с. 57].

1.2. Релігійні настрої: сутність понять

Перш ніж аналізувати релігійні настрої на теоретичному рівні, варто привести декілька соціологічних визначень релігії.

Згідно Е.Дюркгейму, «релігія – це ідеологічний механізм, який забезпечує соціалізацію людей і цілісність суспільства через сакралізацію базових зв'язків» [26, с. 850]. Ці критерії, визначені соціологом, показують значимість інтегративної та легімітуючої функції релігії, які при великій поліконфесійності українського суспільства – 120 напрямків [4, с. 68], дають можливість об'єднати українське суспільство. Слід згадати білоруського соціолога О. Гріцанова, який вважає що «релігія в своїй доктрині, етиці і ритуалі розкриває перед людиною широкий горизонт понять, пояснює їй сенс життя, гарантує вищі цінності і норми, робить людину членом духовного суспільства, наділяє її духовною родиною, надає обґрунтування для протесту і спротиву всьому неправедному» [4, с. 68]. С. Булгакова вважає що «релігія допомагає і реалізації процесів становлення особистості, ритуалізації, а відповідно, облагороджування репертуарів поведінки людини, виходу її за межі вузько-земного існування» [4, с. 68].

Українськими соціологами, для вимірів релігійності в більшості, використовується такий інтегрований показник релігійності українців як релігійна поведінка, релігійне знання, релігійно-інституційна залученість та набожність. Дуже часто для рівня вияву релігійності застосовують і інші твердження: віру у релігійні твердження, сприйняття віри як цінності, участь у релігійних зібраннях (богослужіннях), індивідуальну молитву та фінансову підтримку церкви [4, с.71].

Завдяки світовим релігіям істотно змінилася категоріальна й мотиваційна структура моральної свідомості. Зокрема, традиційні вчинки з моменту виникнення християнства осмислюються у нових категоріях (наприклад, традиційна взаємодопомога між людьми передається через терміни «миłosердя» до «ближнього»), а такі почуття як любов, миłosердя, очищення гріховної душі отримують нові значення. Релігійний світогляд поповнює значення традиційних норм, наголошує на їхній мотивації (вимагає не тільки «не обмануй», «не вбивай», «не кради», але й «не гнівайся»).

У цілому внаслідок поширення світових релігій, моральні установки людства підіймають на більш високий мотиваційний рівень, що передбачає зміну поведінки під впливом духовних цінностей, розрахованими на особистість, а не на спільноту. Саме тут чітко простежується звеличення такої чесноти особистості як правдивість, оскільки без правдивості окремого індивідуума не можна побудувати суспільство, вільне від гріха брехні. Відповідно і людська гідність не може сформуватися без правдивості.

Аналізуючи сутність моралі та її роль у житті людини, релігійний філософ С. Франк доходить висновку, що «самоочевидна сутність моралі – все одно релігійна, санкціонована вона чи безрелігійна – наявна в оцінці людської поведінки, у заохоченні чи забороні визначених дій або вчинків. Саме тому мораль має своє вираження в моральному законі, у якихось загальних нормах... Справжнім об'єктом християнської моралі є не поведінка, а внутрішній устрій людської душі; її мета - чистота й досконалість самої сутності людини, її серця; вона спрямована не на дію, а на самобуття» [33, с. 100].

Базовий вплив релігії на світогляд людини знаходиться у моральному вимірі. Мораль виконує функцію соціальної регуляції, яка звертається до індивідуальних почуттів в людини, до особистості, яка підтримує моральні норми у суспільстві та дотримується їх. На протязі історичного формування моральних правил, виробились певні закони і заповіді, які стали загальнолюдськими, до прикладу "не вбивай" , "не кради". Ці моральні настанови, які існують з давніх часів, прописані в Біблії, Корані, іудейських та

інших релігійних книгах.

Християнська моральна свідомість знаходить своє формулювання у власних уявленнях про моральне й аморальне, у комплексі певних моральних норм (наприклад, заповідях), у своєрідних релігійно-моральних почуттях (християнська любов, совість тощо) і деяких вольових якостях віруючої людини (терпіння, покірність тощо), а також у концепціях морального богослов'я або теологічної етики.

Однією з особливих форм релігійної свідомості є релігійні почуття. Дослідники й філософи дають різну характеристику цьому терміну. Варто звернути увагу на думку У. Джемс у праці «Розмаїття релігійного досвіду»: «...Якщо ми погодимося розуміти термін “релігійне почуття” як збірну назву для всіх тих почуттів, які в різних випадках породжуються релігійними об'єктами, – то ми визнаємо вірогідність того, що цей термін не містить такого елементу, який мав би з психологічного погляду специфічної природи. Є релігійна любов, релігійний страх, релігійне відчуття піднесеного, релігійна радість тощо. Але релігійна любов – це лише спільне для всіх людей почуття любові, спрямоване на релігійний об'єкт. Релігійний страх – це звичайний трепет людського серця, але пов'язаний із ідеєю людської кари. Релігійне відчуття піднесеного – це те особливе здригання, яке ми відчуваємо в нічну пору в лісі чи в гірській ущелині; тільки в такому разі воно породжується думкою про присутність надприродного. У такий самий спосіб можна розглядати всі різноманітні почування, які переживаються релігійними людьми»[6].

До найпоширеніших релігійних почуттів відносять страх перед Богом. Страх перед божим покаранням нерідко стимулював виконання релігійних дій та формував певний світогляд, що стримував від антисоціальних виявів. Багато віруючих, які належали насамперед до невеликих протестантських течій, а також до православ'я і католицизму, були переконані, що якщо людина не боїться гніву Божого, то в неї немає стримувального начала і вона може здійснити аморальний вчинок» [3].

Християнська любов як сильне релігійне почуття завжди виділяли дослідники і духовенство. В статті «Журнала Московской патриархии» підкреслювалося, що «взаємодією страху й любові визначається весь духовний світ християнина»[9]. Любов до Бога і ближнього завжди описувалась в Біблії, тому це завжди популяризувалося священнослужителями всіх напрямків християнської віри. Звісно це стосується всіх релігійних течій у сучасному суспільстві. Любов до ближнього, страх перед Богом, засудження аморальної поведінки завжди пропагуються світовими релігіями. Однак переважна більшість вірян у понятті любові до Бога не завжди вкладали почуття «схилення перед ним» чи «надзвичайний захват», про які казали дослідники в цій сфері. «Релігійна форма любові, яка називалася любов'ю до Бога, – як зазначав американський психолог Е. Фромм, – у психологічному сенсі не є відмінною» від інших видів любові. «Вона також бере початок у потребі подолати відчуженість і досягнути єдності»[32].

Важливою складовою релігійної свідомості були також релігійні настрої. Релігієзнавці Б. Паригін, Б. Єрунов і В. Букін у своїй праці зазначали: «На відміну від релігійних почуттів і переживань настроїв – це більш складне інтегральне утворення..., стосовно якого названі вище елементи психічного стану людини виступають лише як приватні випадки релігійного настрою особистості. А це означає, що релігійний настрої – такий стан почуттів і пов'язаних із ними раціональних елементів, які в психічній системі особистості можуть виступати як установки»[18].

Настрої групи чи індивідів, стають релігійними, тоді коли взаємопов'язані з релігійними віруваннями. Вони, як доречно зазначав Д. Угринович, забарвлюють «у певні тони весь стан цієї особистості, її ставлення до навколишнього світу. Наприклад, у представників есхатологічних сект усі явища й факти нерідко сприймаються і переживаються крізь призму прийдешнього, на їхню думку, найближчим часом кінця світу»[30]. Найпоширеніші були есхатологічні настрої (деякі дослідники називають їх

апокаліптичними).

Людина існує й духовно формується як особистість завдяки тому, що вона «створена Богом як абсолютна особистість і у своєму становленні відкрита до богоподібності. «Співтворення» свідчить про принциповий зв'язок людини з Богом – Джерелом буття – і про можливість богоподібності людини через зростання в духовності. Богоподібність означає не що інше, як безперервний процес зростання в духовності» [11, с. 310].

Слід також зазначити, що нові покоління громадян України, не володіючи знаннями про традиційні релігії та їх роль у вітчизняній історії, необхідним досвідом міжконфесійного співіснування будуть не в змозі підтримувати й відтворювати культуру своєї країни. Без фундаменту знань про релігійну сторону людського життя не можливо об'єктивно розібратися в історичних процесах, нівелюючи вивчення історії крізь призму радикального матеріалізму, без урахування цивілізаційного підходу. Незважаючи на секуляризацію, релігії наразі продовжують лишатися стрижнем у житті різних цивілізацій, спричиняючи істотний вплив на їхню моральну й культурну сутність, тим самим визначаючи психологію етносів.

Більше того, відбувається сплеск релігійного радикалізму, що має певну специфіку, яка спричиняє деструктивний вплив на життя суспільства й держави. Дана проблема розкриває той факт, що зневага релігійним фактором у всіх сферах життя суспільства, ідеологічна порожнеча й пропаганда неправильних цінностей, відсутність морального стрижня здатні обернутися для суспільства неможливістю дати відсіч ідеологіям релігійного екстремізму, що приводить до збільшення числа послідовників різних деструктивних ідей і, як наслідок, до міжрелігійних і міжетнічних конфліктів.

Висновок до першого розділу

У процесі вивчення релігії соціологи завжди звертають увагу на її соціальне походження, яке місце вона займає у суспільстві та яку виконує роль, її функціональні та структурні складові. Оскільки різні соціальні та

політичні угруповання по різному трактують значення релігії у суспільстві, тому якісне дослідження цього явища важко реалізувати. Поглибленим вивченням терміну «релігія» займалися багато соціологічних дослідників, які по своєму трактували значення релігії у суспільстві та вплив на нього.

Найбільш важливі функції, які пов'язані з релігійними настроями у суспільстві, передбачають:

- 1) відтворення конфесіональних груп – віруючих релігійної громади й кваліфікованих священнослужителів;
- 2) ініціація особистості за допомогою релігійної освіти й виховання до складу певної конфесіональної групи;
- 3) соціалізація й розвиток особистості віруючої людини протягом усього її життя;
- 4) формування й розвиток духовних та моральних цінностей вірян, вплив на культурний світогляд нерелігійних осіб, зокрема їх етичні цінності.

У ході процесів становлення адекватних відносин у суспільстві між релігійними організаціями й державою, духовної й атеїстичної частинами суспільства, актуальними стають пошук і виявлення універсальних форм оптимальної взаємодії світського й релігійного виховання та освіти. Також важливим фактором є винайдення найбільш оптимальних кордонів для впливу релігійного виховання.

На протязі усієї історії людства взаємодія й взаємозв'язок різних сфер соціального життя змінював буття суспільства. Оскільки релігія і мораль із стародавніх часів були формами прояву суспільної активності людини, то їх взаємозв'язок та взаємовплив прослідковується і в сучасному суспільстві. Важливим моментом в дослідженні релігійних настроїв в українському суспільстві є вивчення морально-етичних цінностей, оскільки знання теоретико-методологічних засад, роботи конфесії, головних релігійних джерел, розуміння потреб соціуму, системи впливу духовенства на вірян сприятимуть формуванню високодуховної, моральної особистості у соціумі.

Базовий вплив релігії на світогляд людини знаходиться у моральному вимірі. Мораль виконує функцію соціальної регуляції, яка звертається до індивідуальних почуттів в людини, до особистості, яка підтримує моральні норми у суспільстві та дотримується їх.

На протязі історичного формування моральних правил, виробились певні закони і заповіді, які стали загальнолюдськими, до прикладу "не вбивай" , "не кради". Ці моральні настанови, які існують з давніх часів, прописані в Біблії, Корані, іудейських та інших релігійних книгах.

У цілому внаслідок поширення світових релігій, моральні установки людства підіймають на більш високий мотиваційний рівень, що передбачає зміну поведінки під впливом духовних цінностей, розрахованими на особистість, а не на спільноту. Саме тут чітко простежується звеличення такої чесноти особистості як правдивість, оскільки без правдивості окремого індивідуума не можна побудувати суспільство, вільне від гріха брехні. Відповідно і людська гідність не може сформуватися без правдивості.

Значення міжрелігійного (міжконфесійного) діалогу для консолідації суспільства і зміцнення соціально-політичної стабільності є надзвичайно важливим. У період кризи – як політичної, так і фінансово-економічної – звичайно суспільство шукає вихід у релігії, яка здається оплотом стабільності у динамічному й негативно мінливому світі. Звичайно, коли релігійна сфера також розколота міжконфесійними чварами, це негативно позначається на стабільності в соціумі, який виявляється розчарованим і у релігії.

Слід також зазначити, що нові покоління громадян України, не володіючи знаннями про традиційні релігії та їх роль у вітчизняній історії, необхідним досвідом міжконфесійного співіснування будуть не в змозі підтримувати й відтворювати культуру своєї країни. Без фундаменту знань про релігійну сторону людського життя не можливо об'єктивно розібратися в історичних процесах, нівелюючи вивчення історії крізь призму радикального матеріалізму, без урахування цивілізаційного підходу. Незважаючи на секуляризацію, релігії наразі продовжують лишатися стрижнем у житті різних

цивілізацій, спричиняючи істотний вплив на їхню моральну й культурну сутність, тим самим визначаючи психологію етносів.

РОЗДІЛ 2

РЕЛІГІЙНІ НАСТРОЇ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

2.1. Формування й еволюція релігійних настроїв українського суспільства

Саме з часів запровадження християнства в Київській Русі починається новий етап наукового вивчення релігії. Спільно із новим віровченням християнство запровадило на Русі нові моральні цінності, які ґрунтувались на біблійних заповідях. В їх основі лежить любов до Бога та до ближніх, нові погляди на інститути сім'ї та шлюбу, а також негативне відношення до язичництва, чаклунства та магії, жертвоприношень, та тим вчинкам які засуджуються вірою.

Християнське вчення вплинуло на формування нових форм родинного, суспільного і державного життя. Навернення в християнство вимагало від християнина зречення; це виривало його зі звичного середовища, суперечило його вихованню й освіті, інтимним переживанням: адже він повинен був відмовитися від помсти ворогові, від розкоші і непорядкованості почуттів, від магії та марновірства. З появою християнства вже ніщо не могло претендувати на роль абсолютної цінності—ані держава, ані культура, ані сім'я, бо все підпорядковувалося вічним духовним цінностям [2, 37-38].

Суттєвого значення надала нова ідеологія давньоруської культури. Після хрещення Русі тут активно розповсюджувалась письмо і книжна культура. По всій території Русі відкривалися школи та майстерні, і згодом східнослов'янська країна стала однією з найбільш культуралізованих в середньовічній Європі.

До появи шкіл, вихованням молодого покоління займалась сім'я. Знання передавалися усно від старших членів роду. В науці досі дискусійним залишається питання про те, чи існували школи у дохристиянський період. Перші школи з'явилися на території України за часів Київської Русі. Вони відкривалися при церквах. Це характерно для усіх християнських країн в період Середньовіччя, тому в цей період ми не можемо говорити про наявність

світської і духовної освіти, оскільки вона мала виключно церковний характер. Як стверджують сучасні дослідники, «у цей час сформувалося три типи шкіл: палацова школа підвищеного типу, школа книжного вчення для підготовки священників та приватна школа домашнього навчання. Основними предметами були риторика, арифметика, читання, письмо, поетика, спів, музика та іноземні мови, зокрема, грецька та латинь» [16, с. 73].

Дослідниця І.Дарманська зазначає, що «у Київській Русі існували 1, 2 та 4-річні школи. Перші знаходились при церквах, другі – при монастирях, а 4-річні - при єпархіях, також не можна було переходити до наступного класу без відповідної освіти, а мірилом знань виступала церковна література» [5, с.59].

На початку, при монастирях діяли школи закритого типу, в яких навчання могли проходити лише монахи, але невдовзі й світські люди. При Андріївській церкві, у 1086 році сестра Володимира Мономаха, Ганна Всеволодівна започаткувала жіночу школу.

Розвиток писемності та поширення грамот відіграло важливу роль у історії ранньої Русі. Започаткування християнства позитивно вплинуло на розвиток книгописання та освіти. Саме в той час починає створюватись церковна література та літописи.

На думку О.Сліпушко, «першими підручниками на Русі можна вважати Ізборники 1073 і 1076 рр.» [24, с. 127]. Перший містив до 380 статей приблизно 40 авторів і його фактично можна вважати першою збіркою енциклопедичного характеру. За даними автора, «у ньому наявні знання не тільки з богослов'я, але й з таких галузей знань, як біологія, географія, медицина, філософія, історія. Ізборник мав на меті ознайомити читача з основами християнського віровчення, тобто допомогти новонаверненим християнам зрозуміти основні постулати прийнятої ними релігії, основи світобудови з точки зору православ'я, щоб наблизитися до рівня візантійської освіченості. В цьому творі однією з центральних проблем є проблема пізнання через співвідношення розуму та віри. В «Ізборниках Святославових» автор звертається до праць Василя Кесарійського (Великого), Григорія Ніського,

Максима Ісповідника, Орігена, Псевдо-Діонісія, Ареопагіта та інших» [24, с. 127].

На підставі проведеного аналізу, можна стверджувати як факт те, що до кінця XIV ст. Україна була богословською територією, на якій діяли широка концептуальна і термінологічна система, якої було достатньо щоб охопити духовно-релігійні цінності громади. Подібна ситуація спостерігалась в часи литовсько-польської доби, де представники духовенства працювали вчителями. В своїй викладацькій діяльності вони використовували церковно-богослужбні книги.

Окреме місце в системі формування релігійних настроїв та світогляду посідали братські школи, що сприяли виникненню українського наукового товариства. Варто підкреслити, що на теренах тогочасної України Виникнення братств як духовно-культурних центрів, та братських шкіл як освітніх закладів пов'язане із православною релігійною установою. Викладання в братських школах проводилося рідною мовою, вивчалися іноземні мови такі як грецька та латинська, музика, астрономія, граматики та богослів'я.

Прокатолицькі та проправославні школи сформували у дотеперішньому українському суспільстві католицький і православний освітні інститути. Наведені освітні інституції виробили принципи та відкрили в Україні перспективу виникнення і розвитку освіти, створили умови для становлення вищої освіти європейського рівня.

Основними навчальними закладами в XVII-XVIII ст., де формувалися релігійні уявлення, були: церковно-парафіяльні школи, що діяли при церквах, в яких навчали читанню, письму та церковному співу; монастирські школи, де готували читців та співаків та дяківські школи, де вивчали зокрема, Закон Божий. Також діяли кафедральні школи, які займалися підготовкою професійних священнослужителів. За сучасними оцінками, «особливе місце серед католицьких навчальних закладів займали школи ордена єзуїтів (колегіуми), які поділялися на вищі та нижчі. Також діяли піарські школи, які створювалися католицьким орденом піаріїв (м. Львів, Холм, Межиріччя) та

василіанські шестирічні школи. Крім того, діяли також школи протестантських общин - кальвіністів, лютеран, аріан, та школи католицьких орденів» [16, с. 77].

За часів козаччини в Україні з'являються нові колегіуми, академії та університети. Центрами духовної і світської освіти в XVIII ст. були колегіуми. Загальновідомі колегіуми як Чернігівський, Харківський, Переяславський набули широко розголосу в ті часи. Згодом, коли напрям навчання набув релігійного значення, відбулась трансформація колегіумів в духовні навчальні заклади.

В середині XVII ст. «освітній процес в Україні складається навколо професорів Києво-Могилянської академії. Києво-Могилянська академія була заснована 1632 року внаслідок об'єднання Київського братства і культурно-освітнього гуртка при Київській Лаврі. Києво-Могилянська Академія в своїй суті була православним освітнім центром з світськими орієнтирами. Даний навчальний заклад в своїх стінах репрезентував теологічність православ'я, гуманізм Відродження та наукові досягнення Нового часу. У XVII - XVIII ст. провідне місце займали православні колегіуми, демократичний характер освіти в яких виявлявся в тому, що в них навчалися діти представників різних суспільних прошарків» [21, с. 52].

Протягом тривалого періоду освіта в Україні містила релігійні орієнтири, про що свідчать створення вищих навчальних закладів на релігійній основі. Варто зазначити, що здобувши освіту в таких закладах, студентам було можливо обирати різні професії, які в подальшому розвивали рівень релігійності в суспільстві.

Однак, незважаючи на наявність двох провідних релігійних установ – православ'я і католицизму, в Україні формується толерантне ставлення до представників інших віросповідань. За даними науковців, так, наприклад «і у Львівській братській школі, і в Острозькій академії, і у інших навчальних закладах до викладання запрошувались викладачі не залежно від їхньої віри. Окрім того, починаючи із другої половини XIX – початку XX ст. починають

функціонувати різні навчальні заклади, засновані іновірцями. Так, у статуті Одеського комерційного училища 1861 р. йшлося про можливість навчатися для дітей як християнського, так і нехристиянського віросповідання і викладання для них Закону Божого відповідного напрямку» [16, с. 302].

Нове віросповідання поліпшило процес знищення родового ладу, слугувало пришвидшенню розвитку феодального устрою. Християнство, утворене як релігія класового народу, фактично звеличувало владу панівної еліти, соціальний розподіл та усю феодальну структуру, адже наявна християнська ієрархія була віддзеркаленням тогочасного ієрархічного суспільства. Церква вела універсальну соціальну політику, яка була спрямована на захист категорій населення, які були у скрутному соціальному, матеріальному становищі. Вона не лише засуджувала жорстокі дії феодального устрою, а й докладала усіх можливих зусиль вплинути на соціальні практики.

Церковна ієрархія була противником свавілля феодалів, жорстоких притисків народу. Усі ці чинники сприяли пом'якшенню міжкласових суперечностей та підтримки миру у суспільстві.

Встановлення радянської влади в Україні започаткувало новий етап розвитку релігійних настроїв у суспільстві. Початок нової епохи призвів до великих змін у релігійному житті та поставив під загрозу існування церкви.

Політизація та партизація дискурсу, протистояння релігії і політики знайшли вияви в період тоталітаризму. Як зазначає К.Чернега, «після Жовтневої революції 1917 р. в Росії православний Священний Собор зовсім не був налаштований на відділення державної системи від церкви. Навпаки, визначенням від 2 грудня 1917 р. передбачалася підтримка релігії з боку держави. Проте наміри Собору не виправдалися» [36].

За часів радянського періоду церкву було відокремлено від держави. У 1918 р. було прийнято Декрет в якому йшлося про відлучення церкви від держави і школи від церкви». Було затверджено рішення про те, що всі церковні школи, вищі навчальні заклади релігійного напрямку переходять від

церковної до державної влади. Було заборонено викладати Закон Божий, церковнослов'янську мову, церковну історію, церковний спів. Ці зміни призвели до занепаду духовної віри у суспільстві.

На етапах становлення СРСР політика атеїзму також зазнавала модифікацій. Боротьба з духовенством в 20-х роках полягала у засудженні релігії, та аморального способу життя священників. В період 30-х років влада перейшла від пропаганди атеїзму до більш жорстких дій. Тисячі священнослужителів були репресовані та фізично знищені. Точну кількість неможливо підрахувати, оскільки на законодавчому рівні за релігійні злочини нікого покарання не було, адже в Конституції прописана свобода віросповідання.

Трагічним було досягнення українським народом справжньої сутності більшовизму. Зокрема, протягом кінця 1920-х – початку 1930-х років у різних регіонах Центральної та Східної України (Київщина, Черкащина, Харківщина, Дніпропетровщина) були зафіксовані численні стихійні виступи селян на чолі з священиками проти зловживань і наруги над віруючими з боку представників радянської влади. Особливий протест викликали випадки руйнації культових споруд, знищення й розграбування церковного майна. При цьому представники влади асоціювалися з антихристами, також проголошувалися закликати ставати на захист християнської віри, наслідуючи приклад Ісуса Христа [21, арк. 64, 65].

Надалі визначені Декретом заборони на викладання віровчень в навчальних закладах були конкретно роз'ясненні Наркоматом юстиції. Розглянувши постанову НКЮ від 24 серпня 1918 р в якій йде мова про утворення Декрету "про відділення церкви від держави і школи від церкви» У п. 33 постанови визначено, що зважаючи на відлучення школи від церкви, викладання будь-яких релігійних віровчень суворо заборонене в державних, громадських та приватних навчальних закладах, за винятком тих, які спеціалізуються на релігійних вченнях. Тому, виходячи із встановленої Декретом 1918 р. постанови, заборона на релігійну освіту відносилась тільки

загальноосвітніх закладів, то постанова НКЮ навпаки, забороняла викладати віровчення в будь-яких освітніх закладах, за винятком богословських.

У роз'ясненні V відділу НКЮ від 8 травня 1922 р. було зазначено, що «викладання віровчення особам, які не досягли 18-річного віку, не допускається... Для осіб старше 18 років допускаються окремі лекції, бесіди і читання з питань віровчення, оскільки такі не мають характеру систематичного шкільного викладання» [36]. Згідно з Декретом, громадяни могли навчати і навчатися релігії приватно. Однак, були встановлені досить жорсткі обмеження щодо кількості присутніх учнів на домашніх заняттях. В інструкції НКВС №461 від 22 грудня 1923 р. викладена пропозиція щодо заборони занять з дітьми поза школою шляхом організації групових занять з групами дітей кількістю більше 3 осіб. Церковні організації не могли бути засновниками освітніх закладів, оскільки позбавлялися прав юридичної особи.

Зазначені заходи є виразним свідченням політизації та партизації дискурсу, протистояння релігії і політики. У ст. 124 Конституції СРСР 1936 р. констатувалося: «З метою забезпечення громадянам свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнаються за всіма громадянами». Отже, «Конституція оголосила свободу антирелігійної пропаганди, обмеживши права віруючих відправленням релігійних культів. Церква не могла займатися благодійництвом, не мала доступу до ЗМІ, священнослужителям заборонялись дії, що виходили за межі задоволення релігійних потреб віруючих. Релігія розглядалась як пережиток минулого, який потрібно якнайшвидше викоринити» [23, с. 316].

Релігійність в СРСР, зазначає С.Родіонов, сприймалася як загроза політичній системі, і тому, агресивність владного устрою щодо релігійного осмислення навколишнього існування була тотальною. Для зміцнення позицій атеїстичного світогляду, існували різноманітні форми примусу. Домінуючий гіперідеалізований процес пізнання світу, який відповідав характеру державної ідеології, виключав ідею Бога, компоненти релігійної свідомості та феномену

віри. Доводилось, що релігійне знання не можуть давати вірного уявлення про світ.

Як показують сучасні дослідження, антирелігійні кампанії більшовицької партії, хоч і були масовими та жорстокими й спричинили знищення великої кількості релігійних цінностей та руйнування церков, не принесли тих результатів, на які сподівалися більшовики. Населення України все одно глибоко вірувало, особливо в сільській місцевості. Наприклад, священник с. Копані Саватій 23 вересня 1929 р. доповідав: «У день храмового свята молільників було більше 1000 душ. У храмі не вміщувалися. Навколо огорожі було дуже багато тих, хто приїхав» [4, с. 77].

Можна зробити висновок, що в 1920-1930-х рр. довіра до православної церкви була беззаперечною, більша частина духовенства була прихильна до парафіян і докладала всіх зусиль аби захистити їх від проблем, які створила радянська влада. Спільні дії духовенства та народу, часто бували радикальними. Вони не лише протидіяли антирелігійній політиці, а були направлені на боротьбу проти колективізації, розкуркулення та інших політичних кампаній.

Масове закриття церков спонукало духовенство до новацій, зокрема «пересувного» обслуговування релігійних потреб вірян. За даними антирелігійного журналу «Перевізник», така практика поширилась уже в 1930–1931 рр. «Попи на куркульських конях і підводах їздять із села в село. На підводі — ящик, у якому складено богослужбне причандалля. У кожному селі піп має декілька своїх опорних пунктів — це родини куркулів або їх родичів» [4, с. 79].

Ставлення різних прошарків населення до політики атеїзму було до кінця не визначеним. Це заперечує радянські пропагандистські твердження про одноголосну підтримку тогочасної політики революціонерів та комуністів. Безумовно, були люди, переважно робітники, які писали відповідні заяви щодо закриття церков. Проте, більшість поміркованого і невдоволеного населення не підтримували дій тодішньої влади.

До прикладу, атеїсти, які були поміркованими у своїх переконаннях відмовлялись підписувати колективні заяви щодо закриття церков. Вони обґрунтовували свої дії не політичними обмірковуваннями, не виступали прихильниками демократичних засад свободи совісті та віросповідання, а лише намагались не зачепити релігійних почуттів близьких людей.

До найактивніших противників закриття релігійних інституцій належали старші робітники. Вони надсилали колективні скарги про закриття церков й утиск своїх прав і свобод до органів влади, а, крім того, брали участь у нелегітимних акціях — захисті культових споруд, розповсюдженні антирадянських листівок, поширенні містичних чуток щодо провісників «страшного суду», що нібито з'являлися, залякували атеїстів фізичною розправою тощо [15, с. 39].

До прикладу, віряни з Дніпропетровського заводу ім. Ф. Дзержинського стверджували, що продовольчі ускладнення й подорожчання є покаранням божим за безвір'я. «Поки ми вірили у бога і церкву, то не ходили ми голі й не були голодні як зараз», — вважали вони. Такої ж думки були робітники Одеського заводу ім. Старостина та шахтарі Сніжанського рудника «Незважаючи на гігантські зусилля партійно-державних органів та ДПУ, результати були незначними. Населення України у переважній більшості залишалось віруючим» [19, с. 142]. Розквіт пияцтва та бездуховності також підштовхував до збереження віри й прихильності до церкви. За спостереженням людей похилого віку, що мешкали на Поліссі, «як церкви порозкидали, то їх місце заняли бутылка, безвладдя, неповага до всіх і всього» [19].

Тому не дивно, що в 1920-х — 1930-х рр. церква в Україні «стає місцем, куда можна було ховатись зі своїми скорботами, виливати свою нудьгу, свої жалі перед Голгофою, де можна набиратися сили й енергії для нової завзятішої і ще важчої боротьби за волю, за добробут, за щастя рідного краю» [38, с. 10].

За часів Другої світової війни політика боротьби з релігією дещо послабшала, оскільки релігійні організації стали на бік радянської влади у

боротьбі проти нацистів.

Після закінчення війни наступ на церкву продовжується, але має інший характер, цей період називають періодом «наукового атеїзму». Він тривав аж до розпаду СРСР у 1991 році. Держава намагалася переконати віруючих у помилковості релігійного світогляду за допомогою лекцій, кінофільмів та радіо. В 1954 р. була прийнята постанова ЦК КПРС «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій «обґрунтовувалась необхідність наукового підходу до критики релігії та засуджувалось свавілля щодо віруючих» [14, с. 26].

Наприкінці 1980-х років «влада України та СРСР у цілому стала ліквідувати перепони у сфері релігійної свободи. Наслідком стало відродження релігійного життя, що привело до зростання чисельності релігійних громад, будівництва нових культових будівель, лібералізації законодавств про свободу совісті та діяльність релігійних організацій». [17, с.63].

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році перед вітчизняним суспільством постали нові завдання - розкрити нові можливості, мету, завдання й засоби духовного становлення народу. Оскільки, релігія це духовний щит кожної людини, кожного суспільства, варто розглянути це питання в контексті філософського знання.

2.2. Відродження релігійної сфери у нашій країні в період після 1991 року

Відмова від тоталітарного устрою, покращення економічного ладу ознаменоване проголошенням державної незалежності, зумовило суспільно-політичні трансформації та новий етап в розвитку духовного життя українського народу. За короткий період відбулася переоцінка свідомості народу на ті світоглядні і морально-етичні принципи які раніше були відкинуті офіційною ідеологією.

Сучасний розвиток релігійних настроїв в Україні розпочався в умовах кризи авторитарного режиму, особливо з моменту проголошення державної незалежності у 1991 р., що «позначилося як відродженням «традиційних»

церков і релігійних організацій (православ'я, греко-католицизм, католицизм, протестантизм, іудаїзм, іслам), так і поширенням «нових» релігійних організацій і течій (нехристиянські, язичницькі, неоорієнталістські громади), нетипових для країни, а через це й малопоширених» [20, с. 121].

Указ президента України виданий 21 березня 2002 року «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушення прав церков і релігійних організацій» вивів на новий рівень роботу по відновленню церковної власності. Це призвело до повернення релігійним організаціям колишніх культових приміщень, які використовувались в інших цілях, предметів церковного обладнання, яке зберігалось в музеях але ніколи не було показано на виставках. Однак, не зважаючи на докладені зусилля в цій роботі, нестача культових будівель ще досі є актуальною проблемою в розвитку релігійної інституції.

Нерозривність церкви та держави проявляється в символічному просторі. Із 1991 р. в Україні стало традицією під час складання присяги Президента на вірність народові України поряд з Конституцією України та Актом проголошення незалежності України класти Пересопницьке Євангеліє – відповідну символічну репрезентацію смислів громадянської ідентичності. Тема Церкви, її нерозривного зв'язку з духовністю українського народу «постійно порушувалася на найвищих державних форумах, зокрема, під час святкування таких визначних дат, як Дня Незалежності, Дня Соборності і Свободи України (Дня Соборності України), а з 2008 р. – Дня Хрещення Київської Русі-України» [20, с. 117-118].

Модернізація суспільного життя в українському суспільстві характеризувалося новими взаємовідносинами між державою та церквою, прибічниками всіх релігій. Одним із факторів, який вплинув на релігійне життя українського суспільства незадовго до проголошення незалежності було істотне послаблення тиску держави в бік церкви.

В Україні від початку доби незалежності церква є відокремленою від

держави. Маючи потужний матеріальний та людський ресурс, вплив на виборчий процес, вона стала не лише невід'ємною частиною суспільно-політичних процесів, а й сама почала боротись за місце в політиці. У свою чергу політична влада намагається використовувати релігію у мобілізаційних та дезінтеграційних цілях.

Участь держави у релігійній політиці – це ще й «олюднення» релігійних організацій. Контролююча функція держави не дозволяє цим структурам набути деструктивного характеру, негативно впливаючи на прихожан, позбавляючи їх права власної думки, власного голосу. Сам цим займаються багато «новомодних» конфесій протестантського напрямку.

Одним з головних механізмів впливу церкви на суспільство, формування різноманітних ідентичностей є вплив безпосередньо через віруючих на індивідуальному та колективному рівнях, що нерозривно пов'язує релігійну і громадянську ідентичності. В Україні сукупність нормативно-правових актів, що регулюють відносини держави та церкви можна розділити на два блоки: базові та факультативні. До базових відносяться Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». До додаткових – «підзаконні акти вищих органів державної влади та місцевого самоврядування (Укази Президента, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, розпорядження міністерств та відомств), а також низка статей у законах, безпосередньо не дотичних до релігійної сфери, але регулюють окремі питання державно-конфесійних відносин» [4, с. 11].

Закон України « Про свободу совісті та релігійні організації» мав здійснювати роль базового документа, що визначав би темпи та глибину трансформацій релігійного життя суспільства, роль церкви та її характер взаємовідносин з державою та вирішив проблеми релігійних організацій.

Не дивлячись на чимало проблем, що виникли під час формування цього закону, слід визнати, що він повністю забезпечив інтенсивний і сталий розвиток релігійно-церковних відносин та формування культурної моделі державно-церковних взаємовідносин у сучасній Україні.

Сферами співпраці церкви і держави в соціумі, на думку релігійних ієрархів, є такі:

- миротворча місія на міжнародному та міжетнічному і громадському рівнях;
- сприяння взаєморозумінню та співпраці між людьми, народами і державами;
- турбота про збереження моралі в суспільстві;
- духовне, моральне, культурне та патріотичне виховання;
- справи милосердя, благодійності, розвиток спільних соціальних програм;
- сфера охорони праці;
- охорона пам'яток історії та культури;
- діалог з органами державної влади з питань, які мають принципове значення для несіння у світ спасительної місії церкви;
- духовна підтримка військовослужбовців, осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі;
- співпраця на освітянській ниві, у сферах культури і мистецтва;
- співпраця із засобами масової інформації;
- підтримка сім'ї, материнства, дитинства;
- протидія наркотикам, розбрату, злочинності;
- протидія псевдорелігійним структурам, які несуть небезпеку для суспільства [35, 47].

Найбільш актуальною відродження релігійної сфери у нашій країні постає із середини 1990-х рр. у зв'язку з тим, що почали діяти десятки різних партій і рухів, що виступають із вимогами обов'язкового релігійного виховання дітей, запровадження викладання релігії у школах, створення церковних структур в армії [37, с. 57]. Зазначені процеси у суспільстві носять неоднозначну оцінку. Має місце як позитивне ставлення з боку представників конфесій, певної частини світських педагогів і державних службовців, так і протилежна, негативна оцінка процесів, що відбуваються. Останнє пов'язане

з тим, що розширення переліку освітніх предметів у загальноосвітній школі, присутність у ньому релігійних дисциплін, введення у структуру державної вищої освіти теології розцінюються як негативне явище. Прибічники даної позиції вважають, що православна церква одержує можливість підготовки священнослужителів за рахунок бюджету держави, що не є прийнятним для світського суспільства. Вказані питання стосуються інтересів різних груп і верств населення й тому вимагають прийняття адекватних рішень.

Звісно, сфера духовної освіти розвивається повільними темпами, та має багато проблем. Причиною цьому є тривалий застій у розвитку духовної освіти в радянські часи. На сьогоднішній день, рівень викладання основних дисциплін залишається на низькому рівні, проблема підготовки майбутніх священнослужителів обумовлена недостатньою кількістю відповідної літератури у духовних навчальних закладах.

Однак, усе вище перелічене зустрічається майже у кожній інституції яка починає відроджуватися. Головне, розуміти яке значення має духовна освіта у суспільстві, яким чином можна покращити умови та якість самого навчального процесу, та збільшити кількість бажаючих вступити до цих навчальних закладів. Саме це допоможе підвищити рівень духовної освіти на міжнародному рівні.

М. Шахов розділяє фундаментальну функцію релігійної освіти на два основні напрямки:

- 1) поглиблення й розширення знань і досвіду віруючих людей, що передбачає подальшу професійну релігійну освіту;
- 2) первинне ознайомлення з історією й змістом певної конфесії, що передбачає залучення на основі певних знань до релігійних громад нових членів [37, с. 60].

Якщо розглянути як приклад непрофесійної релігійної освіти освіту у православному християнстві, то воно транслюється на наступні установи: дошкільну освіту (дитячі садки); середню загальну освіту (школи, гімназії, ліцеї); додаткову релігійну освіту (православні дитячі садки, недільні школи

при храмах, курси вивчення катехізису, лекторії).

У професійній православній освіті можна виділити:

1. Початковий етап освіти (одержують у духовному училищі). Специфіка цього рівня освіти полягає в рівнозначності реалізованих у духовних училищах програм навчальним програмам духовних семінарій.

2. Етап середньої професійної освіти, реалізація якого здійснюється в духовних семінаріях. Духовна семінарія є навчальним закладом релігійного характеру із чотирирічним терміном навчання. У духовній семінарії проводиться навчання священнослужителів для церковної служби в храмах-приходах: поглибленим чином вивчаються богословські, церковно-історичні, церковно-практичні дисципліни, також робиться акцент на набутті й закріпленні навичок професійного здійснення літургії, правильних взаєминах між священником і парафіянами.

3. Етап вищої професійної освіти, що здобувається священнослужителем у духовній академії. Духовна академія є вищим навчальним закладом з терміном навчання від чотирьох і більше років, в якому відбувається підготовка священнослужителів - викладачів церковних духовних навчальних закладів, а також фахівців у сфері релігійних досліджень для задоволення науково-гуманітарних інтересів церкви. Студентами академій вивчаються: біблійне богослов'я, стародавні мови, історія, теологія стародавньої церкви й давньосхідних нехалкідонійських церков, слов'янських церков, новітня історія помісних православних соборів, різні філософські дисципліни [13, с. 30].

4. Етап освіти після університету, що надає право випускникові духовної академії на захист дисертації й здобуття богословського ступеня.

Новим яскравим явищем у релігійному житті України стали братства та місії, які започатковані в різних релігійних центрах. Їх завдання пов'язані з проведенням катехізаторської та місійної роботи, створенням благочинних заходів, а також займаються профілактичними роботами з проблемними суспільними групами. На сьогодні в Україні налічується близько 410 цих релігійних організацій.

Криза сучасної моралі передбачає, що освітній процес позбавлений дотримання історичної наступності поколінь (великий обсяг гуманітарного знання викладається у руслі застарілої ідеології, різні культурні концепції минулого висвітлюються переважно у негативному контексті), яка, у свою чергу, забезпечується викладанням релігійної культури. Молодь виявляється дезорієнтованою у виборі своєї етнорелігійної ідентичності в силу відсутності працюючих ефективних соціальних програм і залучення у них, що є чинником, який може спровокувати подальші етнічні й релігійні конфлікти. Саме тому заперечення доцільності викладання релігійних предметів у світських навчальних закладах є сумнівним заходом протидії різним негативним наслідкам у взаєминах релігійного й світського начал у суспільстві.

При цьому час іде і нові релігії стрімко проникають на європейський континент, у т.ч. й до України – серед них звичайно найбільш активний іслам. Слід відзначити, що звичайно миру між християнством та ісламом при активному поширенні останнього скоріше за все забезпечити не вдасться. Вказане ще раз підтверджує, що мир між релігіями не призводить автоматично до їх рівного статусу.

Крім того, важливо пам'ятати, що будь-яке релігійне середовище є висококонкурентним, тобто провідні релігії через свої організації та представництва ведуть перманентну боротьбу за свідомість прихожан та залучення нових. Таким чином, приховане протистояння між конфесіями та релігіями є звичайною справою і стверджувати про гіпотетичний мир між ними не можна за жодних обставин.

У роки незалежності України допоміжним чинником у розвитку релігійного життя стали міжцерковні та міжконфесійні об'єднання. Їх взаємозв'язок нормалізує відносини між суб'єктами релігійного життя, зменшує внутрішню напругу в релігійному середовищі, та запобігає конфліктологічного впливу на інші суспільні процеси.

Водночас у цьому контексті слід обов'язково вказати на важливість саме цивілізованих міжконфесійних відносин. Їхня сутність полягає у тому, що

різні релігії та їхні конфесії у своїх численних організаційних формах взаємодіють на певній території, по-перше, у рамках правового поля, по-друге, не порушуючи етичних норм, і, по-третє, толерантно до переконань одна одної. Звичайно, що цивілізовані міжконфесійні відносини – це певний ідеал, до якого має прагнути релігійна сфера будь-якої країни. Історія знає небагато справді толерантних у релігійному плані країн, де відносно мирно уживається значна кількість релігій. Таким прикладом є наша держава, а найбільш характерним у цьому значенні регіоном – Закарпаття.

Відзначимо, що на Закарпатті, починаючи із XVI – XVII століть, поширюється уніатство (греко-католицька віра), а дещо пізніше – і протестантизм. Всі перелічені течії християнство тут традиційно взаємодіяли мирно і толерантно. Закарпаття як поліетнічний край завжди був таким самим і в релігійному плані. Зокрема, навіть у радянський період (з 1945 по 1991 роки) тут досить активно функціонували не одна, а декілька протестантських церков (як ніде у той час в Україні). На даний час у багатонаціональному західному краї нашої держави серед місцевих українців розповсюджене православ'я і греко-католицизм, у угорців – католицизм і реформатство (течія протестантизму), у румунів – православ'я, у словаків – католицизм і лютеранство. Навіть у середовищі протестантських течій у Закарпатті присутні не лише «офіційні» євангелістські напрями, але й такі нетрадиційні і, у багатьох країн, заборонені конфесії як баптисти та Свідки Єгови. І всі ці течії мирно уживають в одній невеликій області, де у кожному селищі може бути своя національність і своя віра.

Значення міжрелігійного (міжконфесійного) діалогу для консолідації суспільства і зміцнення соціально-політичної стабільності є надзвичайно важливим. У період кризи – як політичної, так і фінансово-економічної – звичайно суспільство шукає вихід у релігії, яка здається оплотом стабільності у динамічному й негативно мінливому світі.

Звичайно, коли релігійна сфера також розколота міжконфесійними чварами, це негативно позначається на стабільності в соціумі, який

виявляється розчарованим і в релігії. Однак, коли релігійна сфера в державі єдина, то суспільство може відносно легко пройти через кризовий період.

За умов незалежності Української держави поставлено та розв'язано велике коло проблем релігійного життя. Вітчизняні релігієзнавці виокремлюють наступне:

- відновлено діяльність заборонених у минулому деяких конфесій та церков, а саме: Українську автокефальну і Греко-католицьку церкви, які виражають специфічні етнічні особливості прочитання християнства;

- конфесії отримали можливість вільно й безперешкодно проводити свою канонічну та проповідницьку діяльність;

- створено свою православну церкву;

- конфесіям повертають забрані комуністичним режимом для світських потреб культові споруди, а віднедавна і церковне майно;

- налагоджено видавничу справу у конфесіях, видання ними богослужбової літератури, своїх газет і часописів;

- церквами створено в основному систему підготовки кадрів священнослужителів, організовано систему релігійної освіти і пресвіти.

- релігійні організації можуть підтримувати вільні зв'язки зі своїми закордонними центрами [12, 230].

Висновок до другого розділу

Відмова від тоталітарного устрою, покращення економічного ладу ознаменоване проголошенням державної незалежності, зумовило суспільно-політичні трансформації та новий етап в розвитку духовного життя українського народу. За короткий період відбулася переоцінка свідомості народу на ті світоглядні і морально-етичні принципи які раніше були відкинуті офіційною ідеологією.

Важливо, що релігійна складова у сучасному культурно-освітньому процесі (за умови відсутності його антагонізму з теоретичним і практичним пізнанням) забезпечує наближення людини до найбільш цілісного розуміння навколишньої дійсності з опорою не тільки на розум, але й на всі інтелектуальні здатності людини, до яких зокрема відноситься і віра в Бога.

Історичний досвід свідчить, що будь-яка демократична держава зобов'язана звернути увагу на розвиток релігійної свідомості. Вона повинна побудувати стабільні взаємовідносини з домінуючими релігійними громадами та конфесіями, що впродовж багатьох вносили суспільний, моральний і навіть політичний внесок у життя суспільства; повинна бути уважною до меншин, які намагаються зберегти власні етнічні традиції; також має справедливо та неупереджено ставитися до будь-яких висунутих вимог окремих індивідів та груп людей щодо вираження свободи совісті і релігії.

Саме з часів запровадження християнства в Київській Русі починається новий етап наукового вивчення релігії. Спільно із новим віровченням християнство запровадило на Русі нові моральні цінності, які ґрунтувались на біблійних заповідях. В їх основі лежить любов до Бога та до ближніх, нові погляди на інститути сім'ї та шлюбу, а також негативне відношення до язичництва, чаклунства та магії, жертвоприношень, та тим вчинкам які засуджуються вірою.

Релігійність в СРСР, зазначає С.Родіонов, сприймалася як загроза політичній системі, і тому, агресивність владного устрою щодо релігійного осмислення навколишнього існування була тотальною. Для зміцнення позицій атеїстичного світогляду, існували різноманітні форми примусу. Домінуючий гіперідеалізований процес пізнання світу, який відповідав характеру державної ідеології, виключав ідею Бога, компоненти релігійної свідомості та феномену віри. Доводилось, що релігійне знання не можуть давати вірного уявлення про світ.

Особливість релігійної ситуації в сучасній Україні залежить: від розпаду СРСР та зміни політичної системи України яка породжує нові ролі та

пріоритетні чинники розвитку релігії; по-друге: від впливу сучасних глобалізаційних процесів на всі аспекти життя українського соціуму (у тому числі на релігію); по-третє – від історичних особливостей формування та розвитку вітчизняних культурних і духовних традицій.

В останні десятиліття релігія перетворилась на досить вагомий компонент соціально-політичного життя. Вибудовуючи свої відносини з усіма державними інститутами церкви необхідно опиратись на багатовікову традицію кожного суспільства зокрема. Незважаючи на високий рівень прихильності та довіри серед населення діяльність церкви одночасно виконує як інтегруючу так і дезінтегруючу функцію в суспільстві, що в подальшому накладає свій слід у відтворенні та передачі як індивідуальної, так і колективної пам'яті суспільства.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 році перед вітчизняним суспільством постали нові завдання - розкрити нові можливості, мету, завдання й засоби духовного становлення народу. Оскільки, релігія це духовний щит кожної людини, кожного суспільства, варто розглянути це питання в контексті філософського знання.

Наразі українці усвідомлені, що загалом ключові релігії світу мають багато моральних принципів, при чому найважливішими серед цих спільних рис є:

- чітке розмежування добра що виступає у вигляді Бога, і зла, його антипода відповідно (на відміну від міфологічних моральних поглядів які пов'язані з природою, та не мають чітких рамок між добром і злом);
- пропонування прибічникам дотримуватися чіткого кодексу поведінки, або залишитися у складі вірян;
- наявність досить розгалуженої системи засобів впливу(санкцій,які різні за силою дії)

РОЗДІЛ 3

ДОСВІД ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ НАСТРОЇВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

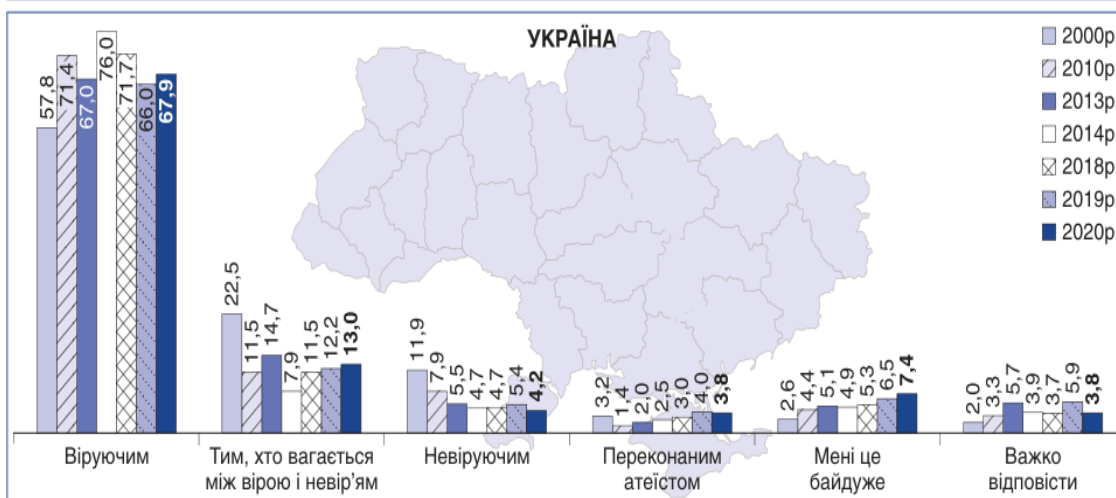
3.1 Вторинний аналіз соціологічних даних вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві

Задля чіткого розуміння релігійних настроїв українського суспільства візьмемо до уваги результати соціологічного дослідження «Центру Разумкова» на тему «Релігія та Церква в українському суспільстві:2000-2020 рр.». Для кращого розуміння результатів соціологічного дослідження буде проведений порівняльний аналіз на основі таблиць та діаграм з результатами опитаних громадян України.

Упродовж усього періоду досліджень, українське суспільство показує досить високий рівень релігійності. Зокрема, станом на кінець 2010р., порівняно з 2000р., число громадян, які визнають себе віруючими, зросло з 58 до 71% . В подальшому, на протязі 2010-2020рр. частка віруючих серед дорослих громадян України становила в середньому 70%. Водночас, дослідження 2014р. зафіксувало зростання, порівняно з “довоєнним” 2013р., числа віруючих з 67% до 76% – що є характерним для суспільства, що опинилось у стресовому становищі. Цей показник досі залишається найвищим за всі роки спостережень; надалі він знижувався і наразі становить 68% опитаних (від 88% жителів Заходу країни до 55% жителів Півдня).

РІВЕНЬ І ХАРАКТЕР РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?
% опитаних

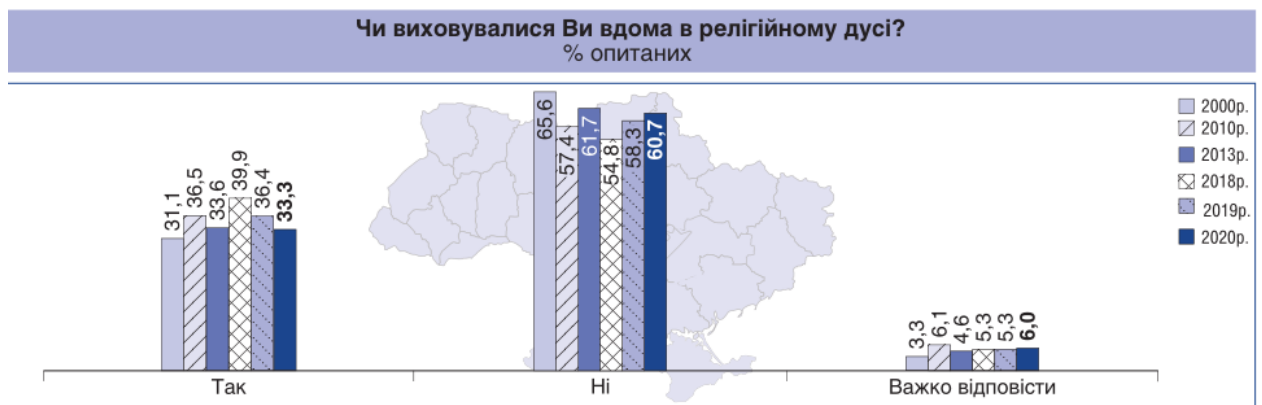
Розподіл конфесійних прихильностей громадян від початку дослідження не зазнав істотних змін: до православ'я себе ідентифікують у 2020 році 62% громадян, в порівнянні з 2013-2014 рр, показник значно пішов на спад. До римо-католицизму себе відносять 1,2% громадян, в порівнянні з 2000 роком (0,5%). До Греко-католицизму лише 9,6% громадян. Мала кількість громадян відносить себе до іудаїзму (0,1%), ісламу (0,5%), буддизму (0,3%). Просто християн налічується 8,9%, а тих, хто не відносять себе до жодного віросповідання - 15,2%.

До якої релігії Ви себе відносите? % опитаних							
	УКРАЇНА						
	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2018р.	2019р.	2020р.
Православ'я	66,0	68,1	70,6	70,2	67,3	64,9	62,3
Римо-католицизм	0,5	0,4	1,3	1,0	0,8	1,6	1,2
Греко-католицизм	7,6	7,6	5,7	7,8	9,4	9,5	9,6
Протестантизм	2,0	1,9	0,8	1,0	2,2	1,8	1,5
Іудаїзм	0,3	0,1	0,3	0,1	0,4	0,1	0,1
Іслам	0,7	0,9	0,7	0,2	0,0	0,1	0,5
Буддизм	0,1	0,1	0,0	0,2	0,1	0,0	0,3
Індуїзм	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0
Язичництво	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0
Просто християни	6,9	7,2	8,6	6,3	7,7	8,0	8,9
Інше	0,5	0,2	0,0	0,0	0,1	0,3	0,4
Не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань	15,3	13,2	11,3	12,5	11,0	12,8	15,2
Не відповіли	-	0,3	0,5	0,7	0,9	1,0	0,0

Під час опитування було задане питання «Наскільки важливо для вас..?». Важливо було зрозуміти яку роль відіграють ті чи інші соціальні інститути у житті людини ,а особливо релігія. Отже з наведених результатів опитування можна зробити висновок що важливість релігії в 2000 році була 63%,в 2020 році 56%. Найвищий показник був зафіксований у 2010 році-аж 73%. Відповідь «неважливо» у 2000 році обрали 34% респондентів, у 2019-43% ,а у 2020 році показник зменшився на 3% -37%.

Наскільки важливо для Вас... ? % опитаних																		
	Важливо*						Не важливо**						Важко відповісти					
	2000р.	2010р.	2013р.	2018р.	2019р.	2020р.	2000р.	2010р.	2013р.	2018р.	2019р.	2020р.	2000р.	2010р.	2013р.	2018р.	2019р.	2020р.
Сім'я	97,8	97,4	98,9	98,6	97,1	97,4	1,2	1,9	0,3	1,0	2,0	1,8	1,0	0,6	0,8	0,4	1,0	0,8
Чесність, порядність	97,7	97,5	96,8	94,0	92,2	93,3	1,1	1,6	1,8	4,0	5,8	4,5	1,2	1,0	1,4	2,0	2,0	2,2
Матеріальна забезпеченість	97,7	96,5	96,5	95,4	83,4	92,8	1,6	2,5	2,1	3,8	5,4	5,7	0,7	1,1	1,3	0,8	1,2	1,5
Друзі, знайомі	93,4	95,5	92,2	92,6	92,2	92,0	5,8	3,7	6,4	6,4	6,3	6,8	0,8	0,8	1,5	1,0	1,4	1,2
Взаєморозуміння з іншими людьми	97,6	96,8	95,5	92,8	91,8	90,0	1,4	2,5	3,4	5,9	6,4	8,0	1,0	0,8	1,2	1,3	1,8	2,0
Робота	87,7	88,2	87,1	88,3	86,3	85,2	10,2	10,6	10,9	10,2	12,1	13,3	2,1	1,2	1,9	1,5	1,7	1,5
Щире кохання	87,5	88,1	88,4	87,2	85,7	84,2	9,4	9,0	8,5	8,8	10,6	11,3	3,1	2,9	3,2	4,0	3,7	4,5
Вільний час	87,1	26,4	31,6	79,5	81,0	78,7	5,7	53,0	47,4	17,6	15,2	18,4	7,2	20,6	21,0	2,9	2,5	2,9
Культурний відпочинок	78,6	84,3	79,7	78,3	81,0	77,6	19,0	13,8	18,3	18,9	16,3	19,6	2,4	1,9	2,1	2,8	2,7	2,8
Хобі (захоплення)	69,3	71,0	74,5	79,2	88,9	72,4	27,9	26,0	21,9	17,9	18,2	23,8	2,8	2,8	3,6	2,9	2,9	3,8
Успіх у суспільстві	67,5	68,8	72,8	70,6	72,6	69,4	28,8	27,9	23,7	25,0	24,3	26,5	3,7	3,3	3,5	4,5	3,1	4,1
Лідерство, авторитет	53,3	58,6	59,9	56,3	59,8	59,8	44,6	39,3	37,7	39,3	36,8	36,0	2,1	2,2	2,4	4,4	3,4	4,2
Релігія	63,0	72,4	63,4	58,2	55,9	56,8	34,1	24,5	31,0	35,6	40,3	37,4	2,9	3,2	5,6	6,2	3,7	5,8
Власна справа (бізнес)	48,6	51,4	44,9	48,8	49,8	50,4	46,0	41,1	45,5	44,3	43,2	42,3	5,4	7,5	9,6	6,9	7,0	7,3
Громадська активність	-	55,1	48,2	46,4	57,1	47,6	-	40,2	44,4	46,6	38,0	45,9	-	4,7	7,4	7,0	5,0	6,5
Віра в надприродну, вищу силу	48,1	52,5	37,8	36,1	33,1	33,3	33,3	37,5	49,9	51,0	58,2	54,7	6,6	9,9	12,4	12,9	8,8	12,0
Політика	37,7	35,4	29,1	26,0	37,9	30,4	60,2	61,2	67,1	69,9	59,7	65,2	2,1	3,5	3,9	4,1	2,3	4,4

Релігійні настрої суспільства залежать від виховання в релігійному дусі. В результаті дослідження виявлено що в період 2000-2020рр. кількість респондентів які виховувались в релігійному дусі істотно не змінилась. Найвищий показник зафіксований у 2018 році-39,9%, а найнижчий у 2000 році-31%. У 2000 році відповідь «Ні» обрали 65% респондентів а у 2018 році лише 54%.

Задля розуміння релігійних настроїв українців було запропоноване питання « Як часто ви відвідуєте релігійні служби, зібрання, служіння?»

Найбільший відсоток респондентів дав відповідь «На релігійні свята» починаючи від 2000 року(52%) до 2020 року(47%).

Найменший відсоток респондентів майже ніколи не відвідують релігійних зібрань,(2000 р.-0,3%-2020р- 07%)та рідше ніж раз на рік.(2000р-

3%-2020р.2%) Частіше ніж раз на тиждень релігійні зібрання відвідують у 2020 році 4,2%, а в 2000 році цей показник був 4,4%. Раз на тиждень у 2020 році відвідують релігійні зібрання, служби 22,4% а у 2000 році цей показник був лише 15,9%.

Як часто Ви відвідуєте релігійні служби, зібрання, служіння? % тих, хто відвідує релігійні служби, зібрання, служіння										
	УКРАЇНА						РЕГІОНИ (2020р.)			
	2000р.	2010р.	2013р.	2016р.	2019р.	2020р.	Захід	Центр	Південь	Схід
Частіше, ніж раз на тиждень	4,4	3,5	3,7	4,2	4,9	4,2	6,2	3,5	3,9	1,5
Раз на тиждень	15,9	15,7	14,9	17,7	19,1	22,4	40,1	10,3	10,4	15,3
Раз на місяць	13,1	20,8	18,5	17,0	20,1	18,4	26,7	17,6	9,1	6,1
На релігійні свята	52,0	50,4	53,0	51,7	48,8	47,2	24,3	57,5	67,5	65,8
Раз на рік	8,1	5,4	6,3	6,4	4,2	3,6	1,5	4,0	3,9	7,1
Рідше, ніж раз на рік	3,0	2,2	1,7	1,9	1,3	2,0	0,5	4,0	2,6	0,5
Ніколи, майже ніколи	0,3	0,9	0,6	0,1	0,5	0,7	0,2	1,5	1,3	0,0
Інше	2,9	0,6	0,1	0,2	0,4	0,5	0,2	0,8	0,0	0,5
Важко відповісти	0,0	0,0	1,1	0,0	0,7	1,0	0,2	0,8	1,3	3,1

Довіра до церкви є одним із показників позитивних релігійних настроїв в українському суспільстві. Виходячи з результатів дослідження, можна зробити висновок що довіра до церкви впродовж 2000-2020 рр. істотно не знизилась. Показники варіюються від 63% у 2000 році до 60% у 2020 році. Найбільший відсоток довіри зафіксований у 2010 році-72,5%.

Рівень недовіри також не має великих розривів. У 2000 році недовірливо ставились до церкви 29% респондентів, а вже у 2020 році показник знизився до 25%. Найбільший відсоток недовіри зафіксований у 2019 році-27,5%

Варто зазначити що найважче було відповісти на це питання респондентам які проходили опитування у 2020 році-14%.

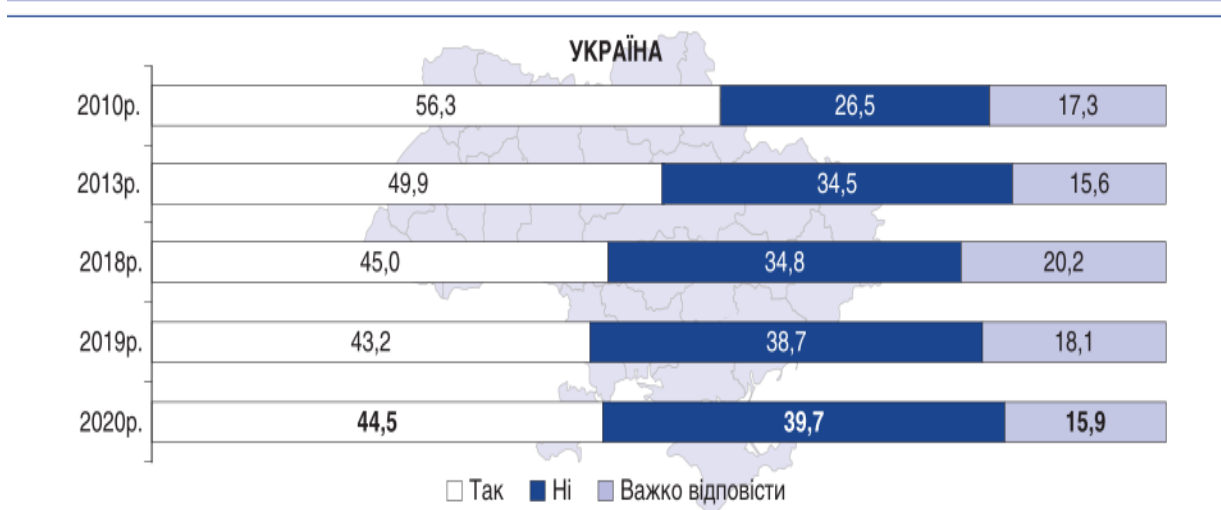
РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

Чи довіряєте Ви Церкві?
% опитаних

Проаналізувавши відповіді респондентів на це запитання можна дійти до висновку, що у 2000 році церква була моральним авторитетом для 56% відсотків опитаних, а не погодились з цим 26%. Далі, цей показник з кожним роком зменшувався. У 2020 році позитивну відповідь на це запитання дали лише 43%. Але відсоток респондентів які дали відповідь «Ні» з кожним роком зростала. Найбільший показник зафіксований у 2020 році-39,7%.

Чи є для Вас сьогодні Церква моральним авторитетом?
% опитаних

Роль церкви у суспільстві відіграє важливу роль. Важливо було зрозуміти які думки з цього приводу в українців. За даними опитування від Церква відіграє позитивну роль у 2000 році для 47% опитуваних, найбільший

показник зафіксований у 2010 році-56%, а у 2020 році цей показник опустився до 39%

Непомітну роль церква відіграє для суспільства у 2000 році лише на 38%, у 2010 році цей показник знизився до 26%, а 2020р. показав, що Церква відіграє непомітну роль для 36% українців.

Негативну роль Церква відіграє для малої кількості українців. У 2000 році 3,7% опитуваних дали саме таку відповідь на це питання. 2019 рік показав найбільший показник у цьому питанні 7,3%. Інший варіант відповіді обрала незначна кількість населення. Важко було відповісти на це запитання українцям які проходили опитування у 2019-2020 рр. (14,6%-14,5%).

Опитування проводилось в різних регіонах України. У відсоткового відношенні загальні результати мають такий вигляд. Церква відіграє позитивну роль- Захід-71%, Центр-37%, Південь-26%, Схід-22. Можна зробити висновок що Західна частина України найбільше побожна, інші регіони країни.

Церква відіграє непомітну роль- Захід- 21%, Центр-39%, Південь- 36%, Схід-47%. Виходячи з цих результатів, можна визначити що для Східного регіону Церква займає незначне місце в житті, особливо не впливає на них.

Церква відіграє негативну роль: Захід-1,9%, Центр-6%, Південь-10%, Схід-4,9%. Отже, Південна частина країни найбільш негативне ставлення до Церкви. Найважче було відповісти Південному регіону-22%, та Східному-20%. Відсотковий показник за конфесійно-церковною належністю можна розглянути в таблиці.

Яку роль відіграє Церква в сучасному українському суспільстві?
% опитаних

За останнє десятиліття роль релігії у суспільстві значно змінювалась. Проводячи порівняльний аналіз, варто звернути увагу на показники 2000 року та 2020. Це допоможе нам зрозуміти як за останні 10 років змінювався світогляд українського народу. Приводячи твердження, дослідники хотіли більш глибоко описати релігійні настрої у суспільстві.

З твердженням, що релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих прошарків населення та у випадку коли прийняті владою рішення, знижуючи рівень населення погодились у 2000 році- 87%,а у 2020 році-78% тобто великих розбіжностей у відсоткових показниках немає. Не погодились з цією думкою у 2000 році-5%,а у 2020 році-10%. Не мали уявлення про це у 2000 році-7% опитаних,а у 2020-11%.

Релігія підвищує моральність і духовність людей- у 2000 році з цим твердженням погодились 78%,а у 2020 році 68%. Не підтримали цієї думки в 2000 році-10%, а у 2020 році 17%. Не мають уявлення про це 16% опитаних у 2000 році, та 14% у 2020 році.

Твердження, що релігія є одним із важливих засобів відродження національної свідомості і культури підтримали у 2000 році 63%, а у 2020 році - 58%. Не згодні були 17% у 2000 році та в 2020 році 21%.

Істотно не змінилися показники в підтримці твердження, що релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини - у 2000 році 31%, а у 2020 році - 33%. Також ті що не погоджуються з цим твердженням впродовж десятиліття не змінили своєї думки - у 2000 році 47%, та в 2020 році 44%.

Велика кількість населення не погодилась з твердженням про те що, релігія шкідлива бо роз'єднує людей на різні конфесії у 2000 році 67% а 2020 році 62%. Також більшість не погодилась із твердженням, що релігія не впливає на життя суспільства. У 2000 таких опитаних було 60 %, а у 2020 році 56%.

Отже, розглянувши деякі з тверджень які наведені в таблиці можна зробити висновок, роль релігії в житті суспільства не змінилась за останнє десятиріччя.

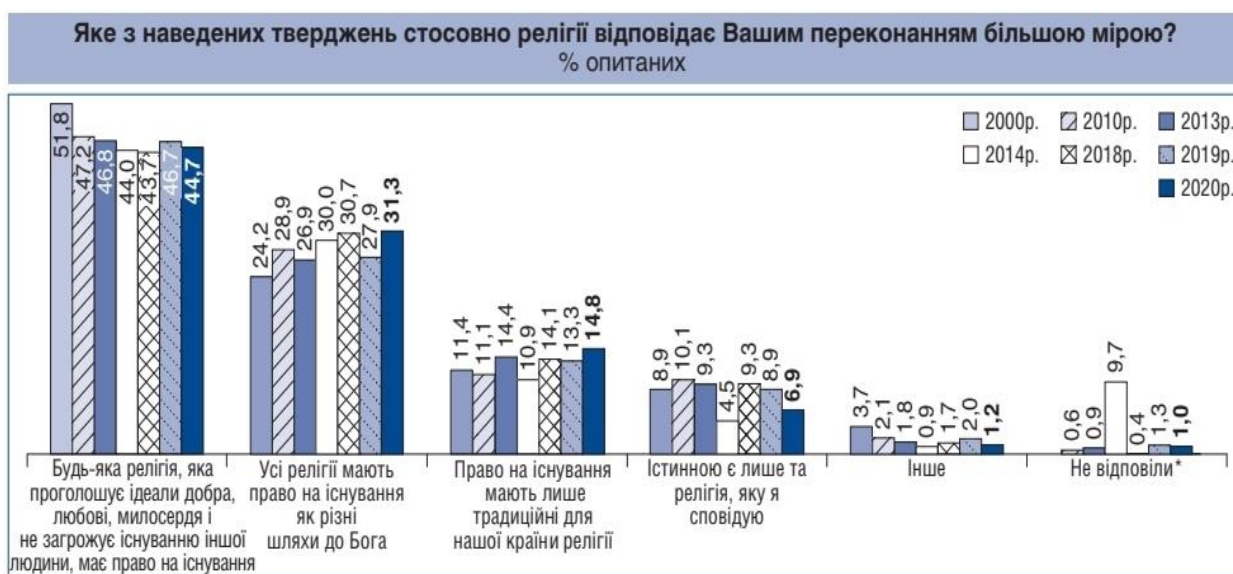
Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, чи згодні Ви з наведеними твердженнями? % опитаних																					
	Згодні*							Не згодні**							Не маю уявлення						
	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2018р.	2019р.	2020р.	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2018р.	2019р.	2020р.	2000р.	2010р.	2013р.	2014р.	2018р.	2019р.	2020р.
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбідніших прошарків громадян у разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	87,1	78,3	83,5	78,1	74,1	71,0	78,4	5,7	9,8	7,4	8,6	12,2	13,7	10,3	7,2	11,9	9,2	13,3	13,7	15,3	11,3
Релігія підвищує моральність і духовність людей	78,3	78,5	77,0	78,5	71,2	67,4	68,4	10,4	8,8	11,0	9,2	13,7	18,3	17,6	16,8	12,7	12,1	12,4	15,2	14,3	14,0
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	63,6	70,8	64,4	69,1	63,7	58,3	58,6	17,0	12,7	16,3	13,2	16,5	21,2	21,7	19,4	16,5	19,3	17,7	19,7	20,4	19,7
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	46,0	55,8	54,4	55,4	52,4	51,3	52,2	28,6	22,7	21,9	21,2	27,2	25,6	27,0	25,4	21,5	23,7	23,3	20,5	23,1	20,8
Деякі іноземні держави втручаються в релігійне життя в Україні, намагаючись просувати свої інтереси* **	-	-	-	-	-	-	47,1	-	-	-	-	-	-	24,1	-	-	-	-	-	-	28,7
Релігія є елементом політичного життя	47,7	42,4	39,8	34,0	44,4	48,0	46,0	30,1	38,6	35,7	42,8	35,0	30,7	34,0	22,2	19,0	24,5	23,2	20,6	21,3	19,9
Релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо	51,7	36,4	40,4	38,8	41,7	43,1	44,6	29,7	39,9	34,5	35,7	33,9	32,0	34,1	18,6	23,7	25,1	25,5	24,4	24,9	21,2
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	36,0	26,4	31,6	32,2	32,7	34,2	36,1	44,1	53,0	47,4	43,4	42,7	42,7	42,7	19,9	20,6	21,0	24,4	24,7	23,1	21,2
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	31,3	21,1	28,7	21,3	29,5	32,1	33,8	47,0	58,4	49,4	57,4	49,6	46,1	44,3	21,7	20,5	21,9	21,3	20,8	21,8	21,9
Релігія не впливає на життя суспільства	29,6	22,5	28,3	22,1	24,5	23,6	31,0	60,0	66,6	62,2	65,4	63,7	62,5	56,1	10,4	10,9	9,5	12,5	11,8	13,8	12,9
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	13,4	12,5	15,2	13,8	16,9	20,6	19,7	69,8	71,8	70,2	70,0	67,2	62,7	65,1	16,8	15,7	14,5	16,1	15,9	16,7	15,2
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	14,7	12,5	15,2	12,7	16,3	21,2	21,1	67,3	71,5	68,4	72,1	65,7	60,9	62,2	18,0	16,0	16,5	15,2	18,0	18,0	16,8
Політична позиція керівництва церкви чи релігійної організації має вирішальне значення для мене при прийнятті рішень, відвідувати цю церкву, чи ні***	-	-	-	-	-	-	15,5	-	-	-	-	-	-	62,1	-	-	-	-	-	-	22,3
Релігія відмирає і в майбутньому зникне зовсім	7,7	8,5	11,7	7,7	11,3	12,6	15,4	75,9	73,6	69,8	73,9	68,1	64,9	64,6	16,4	17,9	18,5	18,4	20,7	22,5	20,0

Виходячи з даних наведених в таблиці, можна визначити з якими

переконаваннями найбільше погоджується українське суспільство. З тим що будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя, і не загрожує існуванню іншої людини у 2020 році погоджується 44% громадян, але цей показник нижчий чим був у 2000 році-51%.

31% громадян у 2020 році відповіли, що усі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога. В порівнянні з іншими роками, цей показник найвищий, наприклад в 2000 році з цим погодились лише 24%.

За право на існування лише традиційних для нашої країни релігій у 2020 році виступили лише 14% опитаних.

Дані наведеної нижче таблиці покажуть нам з якими твердженнями стосовно вивчення релігії найбільше згодні українці. З твердженням що релігія не повинна викладатися в загальноосвітніх школах, для цього існують церковні та недільні школи у 2020 році погодились 44%,що набагато більше в порівнянні з 2010 роком(31%).

У 2020 році 34,9% респондентів відповіли що, основи релігійних вчень можуть викладатися у школах лише факультативно, за вибором учнів та/або батьків. У 2010 році так вважали 38% громадян.

З твердженням що, вивчення релігії має стати обов'язковим предметом в українських школах погодились 13,6% в 2020 році. Найбільше підтримували цю думку 20,6 % громадян у 2010 році.

З яким із наведених тверджень стосовно вивчення релігії Ви згодні більшою мірою? % опитаних									
	УКРАЇНА					РЕГІОНИ (2020р.)			
	2010р.	2013р.	2018р.	2019р.	2020р.	Захід	Центр	Південь	Схід
Релігія не повинна викладатися в загальноосвітніх школах, для цього існують церковні недільні школи	31,0	36,5	43,0	46,2	44,8	27,6	46,6	45,8	57,3
Основи релігійних вчень можуть викладатися у школах лише факультативно, за вибором учнів та/або їх батьків	38,4	38,0	31,5	30,5	34,9	41,1	35,1	32,9	29,9
Вивчення релігії має стати обов'язковим предметом в українських школах	20,6	17,5	15,4	13,1	13,6	26,1	11,6	7,9	8,1
Важко відповісти	10,1	8,1	10,1	10,2	6,6	5,2	6,8	13,3	4,7

3.2 Програма соціологічного дослідження на тему "Релігійні настрої в українському суспільстві"

Проблемна ситуація. В сучасному українському суспільстві релігійна свідомість людей повністю невизначена. Втрата релігійних традицій, недовіра до церкви, переоцінка моральних цінностей викликають у суспільства багато суперечностей. Релігійність віруючих часто має поверховий або ж демонстративний характер, і будується на виконанні формальних християнських правил.

Так як українське суспільство в більшості православної віри, варто приділити найбільше уваги саме цій релігійній конфесії. Нажаль, православ'я втрачає своє історичне значення бути духовним, моральним захисником. Ті знання, традиції, уявлення які передалися нам від наших предків все більше знецінюються та підтримуються лише частково.

На сьогоднішній день, українському православному суспільству доведеться докласти чимало зусиль щоб відродити релігійну віру, духовну єдність. Запобігти духовному зубожінню народу можна лише через самопізнання самого себе, своєї сутності, само значимості свого існування.

Наукова проблема дослідження.

Вплив релігії на життя суспільства завжди цікавило зарубіжних і вітчизняних дослідників соціологічного, філософського, психологічного та інших напрямів. Наукова галузь вивчає релігію як одну із сфер суспільного співіснування, та у її взаємозв'язках у суспільстві: як сформувалась релігія, як певні релігійні конфесії пояснюють світ, які моделі поведінки, моральні цінності, традиції, настрої виробляються у людей, який сенс за собою представляють релігійні організації, який функціонал виконує релігія в житті людей.

Сучасні вчені, які займаються глибинним вивченням релігії цікавить не лише способи пошуку істинного пізнання, а й відтворення теоретичних знань через практичні дослідження (спостереження, експерименти). Метою науковців різних сфер, а й зокрема релігієзнавців, є показати взаємозв'язок між релігією та людиною або суспільством в цілому.

Наукові дослідження релігійності українського народу не стоять на місці. Фахівці в галузі соціології, психології, філософії, релігієзнавства проводять низку досліджень щоб, зі своєї наукової точки зору представити результати, зробити висновки та вказати суспільству на якісь проблеми або ж позитивні звершення в релігійній сфері.

Мета дослідження: визначити релігійні настрої українського суспільства

Завдання дослідження:

визначити які релігії сповідують українці

проаналізувати як часто люди відвідують церкви, мечеті, синагоги або інші релігійні організації

визначити рівень релігійності українців

з'ясувати вплив релігії на суспільне життя

Об'єкт дослідження:

Предмет дослідження: фактори, що впливають на релігійні настрої в українському суспільстві

Теоретична інтерпретація понять

Теоретична інтерпретація понять відіграє важливу роль у формуванні чіткого розуміння предметного поля дослідження й ключових термінів обраної теми. Загалом інтерпретація-це роз'яснення значень, тлумачення їх змісту та сутності, то завданням інтерпретації є з теоретичної точки зору розкрити значення обраної теми задля кращого її розуміння.

Тема релігійності завжди викликала у дослідників багато суперечностей. Кожен мав різні думки з приводу термінологічного значення релігії. Але все ж таки існує загальний термін релігії, від якого відштовхуються всі дослідники задля свого подальшого трактування.

Релі́гія (від лат. *religio* — зв'язок) — особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини. У широкому сенсі, як суспільний інститут, релігія — це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей і т. д.

Виходячи з даного терміну можна описати значення релігійного настрою.

Релігійні настрої є вагомою складовою релігійної свідомості. Б. Паригін, Б. Єрунов, і В. Букін у своїх працях приводили свої приклади значень релігійних настроїв “На відміну від релігійних почуттів і переживань, настроїв являє собою більш складне інтегральне утворення..., стосовно якого названі вище елементи психічного стану людини виступають лише як приватні випадки релігійного настрою особистості. А це означає, що релігійний настрої являє собою стан почуттів і пов'язаних з ними раціональних елементів, які в психічній системі особистості можуть виступати як установки”. Тобто релігійні настрої-це такий стан особистості, який формує її духовну культуру, допомагає врятуватися від земних тягот, та є ключовим станом для самопізнання себе і світу в цілому.

Релігія як духовний феномен завжди відігравала культурно-історичну роль у суспільстві. Сформовані зразки поведінки людей, спільні духовні

інтереси, почуття допомогли людям об'єднатися в різні релігійні общини. Відчуття єдності народу піднімає духовний настрій, сприяє комунікації різних етнічних груп, та створює ніби захисний купол від буденності.

Суспільство - це сукупність історично обумовлених зв'язків і взаємодій, що склалися між людьми і процесі їх життєдіяльності. Суспільство у релігійному контексті – сформована сукупність індивідів які мають спільні релігійні вірування, традиції.

Емпірична інтерпретація інших понять

Емпірична інтерпретація- пошук емпіричних значень поняття у термінах, які пояснюють його зміст і важливі під час конкретного дослідження. Визначення поняття через фіксацію емпіричних ознак називається операціоналізацією. Головним завданням емпіричної інтерпретації є поступове зведення складних теоретичних понять, якими користується соціолог і які найчастіше не сприймаються респондентами через свою складність, до відносно простих емпіричних характеристик, що відображають його сутність і можуть бути задіяні для збирання первинних соціологічних даних.

Емпірична інтерпретація має такі послідовні операції:

- Аналіз наукової літератури, пошук теоретичного визначення поняття, яке належить інтерпретувати, з'ясування сутності, створення його цілісного образу.
- Визначення якостей, характеристик поняття і систематизація найважливіших ознак досліджуваного цілісного образу.
- Вибір прямих показників для кожної із визначених характеристик, що дає змогу їх зафіксувати і побудувати, так звані, індикатори (найпростіші показники), які можна використати потім в інструментарії соціологічного дослідження.

Гіпотези:

Релігія займає чільне місце в житті українського народу;

В Україні більший відсоток жителів православної віри;

Більшість українського народу не відвідують церкви,окрім священних свят;
Український народ скептично ставиться до теми релігії
Українці дотримуються релігійних традицій.

Метод збору емпіричних даних: опитування за допомогою анкети.

Висновок до третього розділу

Задля чіткого розуміння релігійних настроїв українського суспільства було взято до уваги результати соціологічного дослідження «Центру Разумкова» на тему «Релігія та Церква в українському суспільстві:2000-2020рр.». Були обрані деякі з питань,які найкраще допомогли зрозуміти релігійні настрої українського суспільства. Був проведений порівняльний аналіз на основі таблиць та діаграм з результатами опитаних громадян України.

Програма соціологічного дослідження була зосереджена на емпіричному вивченні релігійних настроїв українського суспільства. Використавши соціологічні методи емпіричного дослідження було проаналізовано поставлені завдання та сформульовано основні думки з приводу релігійних настроїв в українському суспільстві.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ході даного дослідження ми прийшли до наступних висновків (у відповідності до наукових завдань, поставлених у вступі до роботи):

1. Проаналізовано основні соціологічні підходи до вивчення релігійних настроїв в українському суспільстві. Встановлено, що у науковому дослідженні сутності та ролі релігії в Україні є праці концептуального значення, в яких аналіз конкретних проблем здійснено на тлі розв'язання фундаментальних питань соціально-філософської, освітньої та релігієзнавчої теорій. До таких праць слід віднести, насамперед роботи зарубіжних та вітчизняних дослідників таких як О.Дробницького, Т.Парсонса, Н.Смелзера, С.Ліпсета, Г.Спенсера. Найбільш важливі функції, які пов'язані з релігійними настроями у суспільстві, передбачають:

- відтворення конфесіональних груп – віруючих релігійної громади й кваліфікованих священнослужителів;
- ініціація особистості за допомогою релігійної освіти й виховання до складу певної конфесіональної групи;
- соціалізація й розвиток особистості віруючої людини протягом усього її життя;
- формування й розвиток духовно-моральної культури віруючих, вплив на культуру нерелігійних осіб, зокрема їх етичні цінності.

Наразі виникла проблема інтеграції діяльності православної церкви у новій ситуації. Термін, що наразі широко використовується, – «постсекулярний» – надзвичайно вдало підходить для опису процесів у сфері взаємодії суспільства й релігійних організацій в Україні. У ХХ столітті багатьом мислителям, наприклад, Ю.Хабермасу стало зрозуміло, що релігія здатна адаптуватися до нової секулярної ситуації.

У ході процесів становлення адекватних відносин у суспільстві між релігійними організаціями й державою, духовної й атеїстичної частинами суспільства, актуальними стають пошук і виявлення універсальних форм

оптимальної взаємодії світського й релігійного виховання та освіти. Також важливим фактором є винайдення найбільш оптимальних кордонів для впливу релігійного виховання.

Обговорення гуманності й милосердя в контексті християнської культурної традиції як ніколи актуально в сьогоднішній соціокультурній дійсності, коли людська жадібність, користь, гординя, моральна розбещеність, турбота про зовнішню красу й погоня за ефемерними благами матеріального світу стали свого роду найвищою цінністю. Парадоксальним є той факт, що ціннісний світ сучасної культури не тільки практично не виробляє механізми подолання цієї тенденції, але частіше, навпаки, збуджує у людині первісні інстинкти. Теми жертвовної любові, жалю, соціальної справедливості й милосердя досить рідко обговорюються в сучасних масових аудиторіях. У зв'язку із цим гуманність, під якою ми розуміємо безкорисливу прихильність до іншій людині й щирю допомогу їй, що існувала у всіх релігійних культурах у формі милосердя, зазнала у наш час серйозних трансформацій, стала відкритою соціальною проблемою.

2. Розглянуті основні поняття дослідження які були приведені такими дослідниками як Е. Дюркгейм, О. Гріцанов, С.Булгаков.

Були описані такі види релігійної свідомості як: почуття та настрої.

Виявлено, що держава може зайняти три позиції, лише остання з яких справді сприяє цивілізованому розвитку релігійного життя і релігійних настроїв:

– усунення від релігійного життя. Негативно впливає на релігійні настрої, оскільки відсутня координуюча роль держави, яка не дозволяє різним релігійним громадам отримати «монопольне» становище;

– контроль над духовним життям і зайняття позицій на боці якоїсь одної церкви. Це відбувається за умови, коли держава надає перевагу насамперед одній церкві, неформально обмежуючи діяльність інших. Така позиція утворює монополізм пануючої церкви, та займає панівне становище, створюючи утиск по відношенню до інших віровчень і не дає розвиватися

альтернативним поглядам у соціумі і на рівні кожного індивідуума зокрема;

– збалансована релігійна система, що є оптимальною з точки зору гуманізації релігійної сфери. Держава надає можливості вільно розвиватися всім церквам, обмежуючи й забороняючи лише ті, які небезпечні для суспільства, несуть явні руйнівні наслідки або являються відверто тоталітарними сектами.

Якщо релігійна традиція найчастіше розглядає духовне буття як трансцендентний вихід людини за межі свого реального життя, то світська – включає у неї всю сферу духовно-практичної життєдіяльності особистості: пошук і знаходження сенсу буття, свого покликання; духовне самовдосконалення і збагачення внутрішнього світу за допомогою залучення до культури, духовного спілкування між людьми; духовно-практичну діяльність, спрямовану на служіння і допомогу оточуючим. Важливо, що проблемні питання ефективності релігійного світогляду пов'язані з наявним станом християнської моралі. Християнська мораль представляє собою безсумнівний духовний універсум, який існує понад дві тисяч років і користується незаперечною повагою у сотень мільйонів віруючих християн. Українське суспільство, яке наразі знаходиться у кризовому періоді, потребує певного духовного орієнтиру, яким без сумніву має стати християнська мораль. Незаперечним є факт розколу соціуму нашої держави, його істотного морального занепаду, поширення соціальної депресії та інших негативних явищ духовного життя. Наслідками вказаного є підвищення рівня злочинності і насильства, розповсюдження зневіри і апатії. Між тим у рамках християнської моралі вже понад тисячу років тому назад дані відповіді на більшість питань духовного розвитку суспільства.

Релігія й мораль, безсумнівні, утворюють одні з найвищих досягнень людського духу й світової культури. Вони багато в чому визначають духовне життя індивіда, так і суспільства загалом. На даному історичному етапі розвитку суспільства значення як релігії, так і моралі зростає, вони стають більш запитаними в силу того, що розв'язання завдання духовного

відновлення, зміцнення громадянської єдності є немислимим поза ними.

Єдність релігії й моралі полягає, зокрема, у тому, що:

- вони являють собою фундаментальні загальноісторичні цінності;
- і релігія й мораль, спираючись на свої функції й використовуючи свої природні методи й засоби, виконують однакові за кінцевими цілями і завданнями регулятивні, комунікативні, аксіологічні й виховні функції;
- вони є невід'ємними складовими духовної культури суспільства, яка представляє єдність різноманіття всіх видів духовного освоєння дійсності, спосіб суспільної життєдіяльності, пов'язаний з формуванням духовних цінностей і задоволенням духовних потреб людей;
- релігія, як і мораль, представляє відповідні форми індивідуальної й суспільної свідомості.

3. Описано формування й еволюцію релігійних настроїв в українському суспільстві.

Тривалий час релігійні вірування як інструмент соціалізації, етнізації, виховання особистості залишалися потужним підґрунтям національного і державного будівництва. Повною мірою це стосувалося й українців, формування національної самосвідомості яких упродовж попередніх століть відбувалося як перехід від домінантно-віросповідального («я – православний» або «я – греко-католик») до національно-культурного («я – українець»), що надавало релігійному фактору істотної ролі як демаркаційного феномену у протидії денационалізації, процесі політичного самовизначення українського народу, перетворення українців у злагоджену громадянсько-політичну громаду. Високий авторитет і довіра у суспільстві до інституту церкви перетворило його на один з впливових чинників політичного процесу.

Саме з часів запровадження християнства в Київській Русі починається новий етап наукового вивчення релігії. Спільно із новим віровченням християнство запровадило на Русі нові моральні цінності, які ґрунтувались на біблійних заповідях. В їх основі лежить любов до Бога та до ближніх, нові погляди на інститути сім'ї та шлюбу, а також негативне відношення до

язичництва, чаклунства та магії, жертвоприношень, та тим вчинкам які засуджуються вірою.

Християнська віра вплинула на формування нових станів родинного, суспільного і державного життя. Навернення в християнство потребувало від християнина зречення; це виривало його зі звичного середовища, суперечило його вихованню й освіті, інтимним переживанням: адже потрібно було відмовитися від помсти ворогові, від розкішного життя і непорядкованості почуттів, від магічних дій. З появою християнства вже ніщо не могло претендувати на роль абсолютної цінності—ані держава, ані культура, ані сім'я, бо все підкорялося вічним духовним цінностям.

Встановлення радянської влади в Україні започаткувало новий етап розвитку релігійних настроїв у суспільстві. Початок нової епохи призвів до великих змін у релігійному житті та поставив під загрозу існування церкви. На етапах становлення СРСР політика атеїзму також зазнавала модифікацій. Боротьба з духовенством в 20-х роках полягала у засудженні релігії, та аморального способу життя священників. В період 30-х років влада перейшла від пропаганди атеїзму до більш жорстких дій. Тисячі священнослужителів були репресовані та фізично знищені.

За часів Другої світової війни політика боротьби з релігією дещо послабшала, оскільки релігійні організації стали на бік радянської влади боротьбі проти нацистів.

Після закінчення війни наступ на церкву продовжується, але має інший характер, цей період називають періодом «наукового атеїзму». Він тривав аж до розпаду СРСР у 1991 році.

4. Виявлено специфічні риси релігійних настроїв в українському суспільстві

Відмова від тоталітарного устрою, покращення економічного ладу ознаменоване проголошенням державної незалежності, зумовило суспільно-політичні трансформації та новий етап в розвитку духовного життя українського народу. За короткий період відбулася переоцінка свідомості

народу на ті світоглядні і морально-етичні принципи які раніше були відкинуті офіційною ідеологією.

Модернізація суспільного життя в українському суспільстві характеризувалося новими взаємовідносинами між державою та церквою, прибічниками всіх релігій. Одним із факторів, який вплинув на релігійне життя українського суспільства незадовго до проголошення незалежності було істотне послаблення тиску держави в бік церкви.

Особливість релігійної ситуації в сучасній Україні залежить: від розпаду СРСР та зміни політичної системи України яка породжує нові рольові та пріоритетні чинники розвитку релігії; по-друге: від впливу сучасних глобалізаційних процесів на всі аспекти життя українського соціуму (у тому числі на релігію); по-третє – від історичних особливостей формування та розвитку вітчизняних культурних і духовних традицій.

В останні десятиліття релігія перетворилась на досить вагомий компонент соціально-політичного життя. Вибудовуючи свої відносини з усіма державними інститутами церкви необхідно опиратись на багатовікову традицію кожного суспільства зокрема. Незважаючи на високий рівень прихильності та довіри серед населення діяльність церкви одночасно виконує як інтегруючу так і дезінтегруючу функцію в суспільстві, що в подальшому накладає свій слід у відтворенні та передачі як індивідуальної, так і колективної пам'яті суспільства.

Наостанок слід вказати, що у умовах ХХІ століття громадянська компетентність і релігія, безсумнівно, утворюють одні з найвищих досягнень людського духу й світової культури. Вони багато в чому визначають духовне життя як індивіда, так і суспільства загалом. На даному історичному етапі розвитку суспільства значення як релігії, так і громадянської компетентності зростає, вони стають більш запитаними в силу того, що розв'язання завдання духовного відновлення, зміцнення громадянської єдності є немислимим поза ними. Милосердя, любов до Бога і ближнього набуває концентрованого виразу в «золотому правилі» громадянської злагоди: «В усьому, як хочете, щоб з вами

чинили люди, так чиніть і ви з ними...» (Біблія: Матв. 7, 12).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічне релігієзнавство: Підручник / За наук. ред. проф. А.
2. Андрусин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку : навч. посіб. / Б. І. Андрусин, В. Д. Бондаренко. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — 387 с.
3. Акинчиц И. И. Поросль отрезанной ветви. – М.: Молодая гвардия, 1985. –
4. Владиченко Л. Україна та Польща: компаративний аналіз відносин між державними і релігійними інституціями: [монографія] / Л. Владиченко. – Канів: Родень, 2014. – 368 с.
5. Дарманська І. М. Ступенева освіта: історичний аспект / І. М. Дарманська // Педагогічний дискурс. – 2007. – Вип. 1. – С. 59-62.
6. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. – СПб: Андреев и сыновья, 1993. – С. 38.
7. Докаш В. Релігійність українського суспільства в її сучасних соціологічних вимірах / В. Докаш // Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства: Матеріали Міжн.наук.-практ. інтернет – конф. 29 травня 2014р. / За заг.ред. проф. Докаша В.І. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2014. – С. 67-76
8. Ерышев А. А., Лукашевич Н. П. Социология религии: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 1992. — 120 с.
9. Иоанн (Котляревский), иеромонах. Указ. соч. // Журнал Московской Патриархии. – 1959. – № 7. – С. 43.
10. Ігнатуша О. Закриття церков і релігійна свідомість: 20–30-ті рр. ХХ ст. : [Електронний ресурс] / О. Ігнатуша // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. — Сер.: Історичне релігієзнавство. — 2009. — Вип. 1. — С. 75-86.
11. Катехізис християнської віри. – К., 1991. – 416 с.
12. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах: Монографія. — Л.: СПОЛОМ, 2005. — 336 с.8.

13. Костикова М. Н. К вопросу о новейшей истории профессионального религиозного образования / М. Н. Костикова // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 1999. – №3. – С.26-35.
14. Лебедев В. С. Від політики державного атеїзму до релігійної та релігієзнавчої освіти / В. С. Лебедев // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2014. – № 2. – С. 24-29.
15. Мовчан О. Ставлення робітників УСРР до антирелігійної політики влади (початок 1930-х рр.) / О. Мовчан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. — 2013. — Вип. 1. —С. 37–43.
16. Назаренко Ю. А. Духовно-релігійні цінності в світському освітньому просторі України: історичний аспект (Релігія і освіта в Україні: історичний аспект) / Ю. А. Назаренко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2016. – Вип. 46(2). – С. 73-84.
17. Палінчак М. Конституційно-правовий статус релігійних організацій в постсоціалістичних країнах Центральної Європи / М. Палінчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород. 2002. – Вип.1. – С. 62-66.
18. Парыгин Б. Д., Ерунов Б. А., Букин В. Р. Религиозное настроение и его структура // Вопросы научного атеизма. – Вип. 11. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 71.
19. Пащенко В. О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років / Пащенко В. О. — К. : Б. в., 1994. — 250 с.
20. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві: колективна монографія. – К. : ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 296 с.
21. Посохова Л. Ю. Православні колегіуми та формування стану духовенства в Україні в XVIII ст. / Л. Ю. Посохова // Вісник Харківського

національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер.: Історія. – 2007. – № 762. – С. 52-64.

22. Ромм М. В. Адаптация личности в социуме: теоретико-методологический аспект / М. В. Ромм. – Новосибирск : Наука ; Сибир. издат. фирма РАН, 2002. – 340 с.

23. Релігієзнавство / О. П. Сидоренко (ред.). – К. : Знання, 2008. – 470 с.

24. Сліпушко О. М. Система освітньо-педагогічних уявлень у книжності Київської Русі / О. М. Сліпушко // Літературознавчі студії : збірник наукових праць / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. – Вип. 33. – 2013. – С. 125-134.

25. Смелзер Н. Социология: Пер. с англ. — М.: Феникс, 1994. — 668 с.

26. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Євелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. –М.: Книжный Дом, 2003. – 1312

27. Соціологія релігії: Підручник. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — 344 с.

28. Тисяча років суспільно-політичної думки: твори в 9 т. – Т. І. – К. : Дніпро, 2001. – 303 с.

29. Тургенєв К. О. Особливості становлення системи викладання предметів релігійного спрямування в світських навчальних закладах півдня України у 1861-1919 рр. / К. О. Тургенєв // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15-16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2011.

30. Угринович Д. М. Психология религии. – С. 145–146.

31. Философский словарь / За ред. И. Т. Фролова. – М. : Наука, 2016. – 859 с.

32. Фромм Э. Искусство любить. – М.: Педагогика, 1990. – С. 81.

33. Франк В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
34. Хабермас Ю. Постсекулярное общество – что это? / Ю. Хабермас // Российская философская газета. – 2008. – № 4. – С. 2-10.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2987, 105 арк.
36. Церква і українська держава — співпраця в ім'я життя // Вісн. прес-служби УПЦ. — 2005. — Вип. 51 — С. 42–47.
37. Чернега К. А. Православное образование в государственных и муниципальных образовательных учреждениях [Электронный ресурс] / К. А. Чернега. – Режим доступа : <http://www.orthedu.ru/culture/chernega.htm>.
38. Шахов М. О. Клерикализация России: миф или реальность / М. О. Шахов // Национальные интересы. – 2002. – №5(22). – С.56-62.
39. Щербаківський В. Деревляні церкви на Україні і їх типи / В. Щербаківський // Записки НТШ. — Т. LXXIV. — 1906. — 98 с.
40. Экономцев (Игумен Иоанн). Православное образование в России: традиции и развитие, уроки и перспективы // Педагогика. – 1999. – №4. – С.15-21.
41. Яремчук С. М. Релігія і мораль: філософський аналіз основних концепцій середньовіччя / С. М. Яремчук // Интеллект, особистість, цивілізація. – 2013. – Вип. 11. – С. 95-105.